

הרב שמעון בוחניק שליט"א
רב קהילה בישוב השמונאים
ראש כולל "ברכת אברהם"

הפעלת מדיח כלים בעזרת שעון שבת המכוון לפני שבת

הקדמה

בדורנו פותח מכשיר מכני המופעל בעזרת אנרגיה חשמלית שנקרא 'מדיח כלים' אשר "משחרר" את האדם מהדחת כלים ידנית. בדרך כלל גם בימות החול אין משתמשים ב'מדיח כלים' לצורך הדחת כלים בודדים, אלא לצורך הדחת כלים רבים, כגון בסעודות בהם נעשה שימוש בכלים רבים, או כאשר הצטברו כלים רבים. ביום שבת יש צורך להדיח כלים כגון צלחות, קערות וסכו"ם וכדומה שהתלכדו בסעודה, לצורך הסעודה הבאה. כשכמות הכלים שיש להדיח גדולה וכן בימות החורף שהמים קרים ולא נוח להדיח את הכלים ידנית, עולה השאלה האם מותר להשתמש לצורך זה ב'מדיח כלים' שיופעל בעזרת 'שעון שבת' שכוון לצורך זה מערב שבת, ובפרט שיש בזה משום מנוחה בשבת, ערך חשוב הקשור באופן ישיר לשבת קודש, וברוך אשר נתן שבת מנוחה לעמו ישראל, ואפשר שיש בזה גם משום עונג שבת שהיא מצווה מדברי נביאים או מדרבנן; 'וקראת לשבת עונג' (ישעיה נח' יג'). במאמר זה נכרך ונבחן נושא זה במטרה לתת מענה לשאלה, ובמסגרת כירור זה נתייחס לנושאים הבאים:

1. תיאור המבנה ואופן הפעולה של 'מדיח כלים'.
2. דרך השימוש ב'מדיח כלים'.
3. האיסורים האפשריים בהפעלת 'מדיח כלים' בעזרת שעון שבת.
4. ביאור והרחבת מושגים הלכתיים הקשורים לנושא.
5. ניתוח גידרי האיסורים האפשריים ובהינתן דרכי היתר.
6. מסקנות וסיכום.

הערה: כשכתוב במאמר זה: "הפעלת מדיח כלים בעזרת שעון שבת" – הכוונה לשעון שבת שכוון לזה מערב שבת.

1. תיאור המבנה ואופן הפעולה של 'מדיח כלים'

'מדיח כלים' כולל תא ודפנות, בדפנות התא יש מסילות שאליהם מכניסים מעין מגשים אשר עליהם מניחים את הכלים אותם מדיחים. תא המדיח כולל גם מקום להנחת טבלית של הומר הניקוי. בהיקף התא יש מיכל לאגירת מים הכולל גם גופי חימום המחממים את המים ומשאבות השואבות ממנו מים ומתזות אותם לעבר הכלים הנמצאים על גבי המגשים. פעולה זו של התזת המים על הכלים שבמגשים הינה פעולה מחזורית החוזרת על עצמה מספר גדול מאוד של פעמים וכך מתבצעת הדחת הכלים. בתחתית התא מותקנת מסננת, המפרידה בין המים לבין הלכלוך שהוסר מהכלים בעת הדחתם. את התא סוגרת דלת אטומה היטב בהיקפה, אשר מונעת מהמים המותזים על הכלים להישפך מחוץ לתא של 'מדיח הכלים'. בדלת יש מנגנון ביטחון (ראה תמונה בנספח) שתפקידו להפסיק את פעולת 'מדיח הכלים' במקרה שפותחים את הדלת תוך כדי פעולת ההדחה וכן למנוע את הפעלתו כל זמן שהדלת פתוחה. בחלק החיצוני של 'מדיח הכלים' יש מספר כפתורי פיקוד חשמליים, בעזרתם ניתן להפעיל את מדיח הכלים וכן לבחור באחת מתוכניות הדחה בהתאם לסוג הכלים המודחים.

2. דרך השימוש ב 'מדיח כלים'

אופן הפעולה של 'מדיח כלים' חשמלי והשימוש בו הוא כך: מסירים מהכלים אותם עומדים להדיח את הלכלוך הגם, ומכניסים אותם לתוך התא של 'מדיח הכלים' כשהם מונחים על גבי המגשים. מניחים טבלית של הומר הניקוי במקום המתאים. סוגרים את הדלת של 'מדיח הכלים'. בוחרים בעזרת כפתור הפיקוד החשמלי את תוכנית הדחה המתאימה לסוג הכלים אותם מדיחים ומסובכים כפתור הפעלה חשמלי המתחיל את פעולת 'מדיח הכלים'. בתום פעולת ההדחה, פותחים את הדלת ומוציאים את הכלים המודחים מתוך תא ההדחה.

3. האיסורים האפשריים בהפעלת מדיח כלים על ידי שעון שבת

הפעלת 'מדיח כלים' כרוכה בפעולות שאסור לעשותן באופן ישיר בשבת, מדאורייתא או מדרבנן, כמפורט להלן:

א. איסור בישול המים, הומרי הניקוי ושאריות המזון.

ב. איסור משום 'מתקן מנא', בסגירת דלת 'מדיח הכלים'.

במאמר זה נדון בשאלה האם הפעלת 'מדיח כלים' בעזרת שעון נחשבת לפעולה ישירה או לפעולה בדרך 'גרמא', וכן נדון בגדרי ההיתר לבצע פעולות אסורות בשבת בדרך 'גרמא'.

כמו כן חז"ל גדרו גדרים לגבי יום השבת, שמטרתם לשמור על ציביון השבת או למנוע טעויות ותקלות כלפי אנשים אחרים, כך שגם אם עצם עשיית פעולה מסויימת מותרת בשבת, יש פעמים שחז"ל אסרו לעשותה, על מנת לשמור על ציביון ואווירת השבת או כדי למנוע תקלות ומכשול מאחרים ובכלל זה:

ג. איסור משום השמעת קול שיש בה חשש לעובדין דחול וזילותא דשבת.

ד. איסור משום חשדא ומשום תקלה כלפי אחרים.

יש לציין שבספר 'שמירת שבת כהלכתה' פרק יב' סעיף לז' פסק שאסור להדיח כלים בשבת בעזרת 'מדיח כלים' המופעל על ידי שעון שבת: "אסור להשתמש בשבת במדיח כלים, גם כאשר הוא מופעל באמצעות שעון שבת המכוון מבעוד יום לשטוף את הכלים בשבת וביום טוב מותר להשתמש במדיח כלים, אם אומנם הוא זקוק לכלים שנית בו ביום... והמכונה מופעלת באמצעות שעון שבת". ובהערה ק' כתב שסיבת האיסור היא: מפני: "שעם סגירת דלת המדיח הוא עושה מעשה שבעקבותיו המים יכולים להיכנס למכונה ולהתחמם עם הפעלת המדיח באמצעות שעון השבת, ויש בזה משום אחד נותן את הקדירה וכו', – סימן רנג' במשנה ברורה ס"ק ק'..."

גם בספר 'ילקוט יוסף' שבת חלק ב', בדיני הכנה משבת לחול כתב לאסור בזה כמו ב' שמירת שבת כהלכתה': "אולם אסור להניח כלים בתוך מכונת מדיח כלים בשבת, באופן שהמכונה תפעל כעבור איזה זמן על ידי שעון שבת". ובהערה הפנה לפסיקת ה' שמירת שבת כהלכתה' הנ"ל. עם כל זאת, במאמר זה נבחן את הנושא ונבדוק אם ישנן דרכי היתר, להדחת כלים בעזרת 'מדיח כלים' המופעל באמצעות שעון שבת.

3 - א' - איסור משום בישול המים, הומרי הניקוי ושאריות המזון.

כאמור לעיל בפסקה המתארת את המבנה ואת אופן הפעולה של 'מדיח הכלים', צויין שבתחתית התא של 'מדיח הכלים' יש מיכל בו נאגרים המים. בהפעלת 'מדיח הכלים' מתחממים מים אלו וכן מתחממים הטבלית של הומרי הניקוי המונחת בתוך המדיח ושאריות המזון היוצאים מהכלים המודחים, לממפרטורה הגבוהה יותר מהחום שהיד סולדת בו, פעולה שלכאורה אסור לעשותה בשבת משום מלאכת 'מבשל'.

3 - ב' - איסור משום 'מתקן מנא' בסגירת דלת 'מדיח הכלים'.

על גבי דלת 'מדיח הכלים' יש מפסק בטחון השמלי, אשר בסגירת הדלת נלחץ באופן מכני, ומשמש כאמצעי אבטחה לכך ש'מדיח הכלים' לא יתחיל לפעול כשדלת המדיח פתוחה, זאת כדי למנוע את יציאת המים מהמדיח החוצה בעת הפעלתו. אם כן יוצא שעל מנת להפעיל את מדיח הכלים, לא די בחיבורו לזרם החשמל, אלא צריך גם לסגור את דלתו. לכן יש לברר אם יש בסגירת דלת 'מדיח הכלים' איסור משום 'מתקן מנא', שהרי סגירת הדלת היא הפעולה המאפשרת הפעלת 'מדיח הכלים'.

יחד עם זאת, היות וסגירת דלת 'מדיח הכלים' מבוצעת לפני חיבורו לזרם החשמל על ידי 'שעון השבת', יש לברר האם פעולה זו נחשבת לפעולה ישירה (מעשה בידים) או לפעולה בדרך גרמא.

3 - ג' - איסור השמעת קול משום 'עובדין דחול' וזילותא דשבת

פעולות רבות נאסרו על ידי חז"ל מתוך רצון ודאגה לשמירת השבת וקדושתה, זאת למרות שאינן דומות למלאכות האסורות בשבת, וכן אין חשש שיגררו אחריהן מלאכה האסורה בשבת. חלק גדול מגזירות אלו מתבססות על דברי הנביא ישעיה בפרק נח': "אם תשיב משבת רגלך, עשות הפצץ ביום קודשי... וכבדתו מעשות דרכיך, ממצא הפצץ ודבר דבר, אז תתענג על ה'..." ודרשו חז"ל כמסכת שבת קיג. "מעשות דרכיך - שלא יהא הילוכך של שבת כהילוכך של חול", כלומר לא לרוץ ולא לפסוע פסיעה גסה בשבת אם לא לצורך מצווה, וכן שלא לצאת מחוץ לתחום שבת. "ממצא הפצץ ודבר דבר - שלא יהא דבורך של שבת כדבורך של חול".

כחלק מגזירות שבת שתפקידן לשמור על צביונה וקדושתה של השבת, אסרו חז"ל עשיית פעולות בעלות אופי הפוגע בקדושת השבת, אפילו אם אין בהם פירחה יתירה, והם מוגדרים בהגדרה כוללת: 'עובדין דחול', כלומר מעשה הנעשה בשבת בדרך שנעשה ביום חול. אם כן, יש לברר האם עצם הפעלת 'מדיח כלים' בשבת יש בה כדי לפגוע בקדושת יום השבת וצביונו, ולאסרה משום 'עובדין דחול'.

בנוסף לזה, בתלמוד הבבלי מסכת שבת דף יח. בסוגיה העוסקת בדין מלאכות המתחילות לפני שבת ומסתיימות בשבת מובא שאסור לתת חיטים לריחיים לפני שבת, אלא כדי שיטחנו מבעוד יום. נחלקו שם רבה ורב יוסף בטעם האיסור. לדעת רבה, האיסור הוא משום השמעת קול, ומפרש רש"י שהשמעת הקול גורמת לזילות השבת: "מפני שמשמעת את הקול, ואוושא מילתא בשבת, ואיכא זילותא". ולדעת רב יוסף האיסור אינו משום השמעת קול, אלא משום שאדם מצווה על שביתת כליו, והלכה זו היא רק לפי דעת בית שמאי הסוברים שאדם מצווה על שביתת כליו, ולדעת בית הלל הסוברים שאדם לא מצווה על שביתת כליו מותר לתת חיטים לריחיים לפני שבת ויטחנו בשבת.

היות והמדיה משמיע קול בעת הפעלתו יש לברר האם להלכה נפסק כדעת רבה שהוששים להשמעת קול בשבת, או כרב יוסף שלא הוששים להשמעת קול. כמו כן גם אם ההלכה כרבה, יש לברר מהם גידרי האיסור משום השמעת קול בשבת והשפעת איסור זה על נושא השימוש ב'מדיה כלים' המופעל באמצעות שיעון שבת.

3 – ד' – איסור השמעת קול משום חשדא ומשום תקלה כלפי אחרים

כאמור 'מדיה הכלים' משמיע קול בזמן פעולתו, וכן הכנסת הכלים לתוך 'מדיה הכלים' היא פעולה הגלויה לעין. לכן במאמר זה נברר האם יש מקום לאסור את השימוש בשבת ב'מדיה כלים' המופעל באמצעות שיעון שבת משום 'חשדא' ומשום מראית עין, כלומר מחשש שאנשים הנמצאים בקרבת מקום ושומעים את קולו של 'מדיה הכלים' כשהוא פועל וכן הרואים את הכנסת הכלים לתוכו, יחשדו ש'מדיה הכלים' הופעל בשבת באיסור.

כמו כן, גם אם המסקנה תהיה שבדרך מסויימת מותר להדיח כלים בשבת בעזרת 'מדיה כלים' שהופעל באמצעות שיעון שבת, שמא יש לאסור מחשש שהשומעים את קול 'מדיה הכלים' פועל, לא ידעו ולא יכירו את דרך ההיתר להפעלתו ויבואו לידי תקלה של הפעלת מדיה כלים בשבת, מבלי לישים את דרכי ההיתר.

4 – ביאור והרחבת מושגים הלכתיים הקשורים לנושא

לצורך הניתוח ההלכתי של נושא הודחת כלים בשבת בעזרת 'מדיה כלים' המופעל באמצעות שיעון שבת, נבאר מספר מושגים הלכתיים:

- א.** עשייה ולא גרמא.
- ב.** גרמא במלאכה מבשל.
- ג.** דין בישול מים בשבת.
- ד.** דין פעולה המתחילה בערב שבת וממשיכה להתבצע בשבת.

4 – א' – עשייה ולא גרמא

עשיית מלאכה בדרך של 'גרמא' מתייחס לאדם העושה פעולה מסויימת בכוונה לקבל את תוצאת המלאכה, אולם תוצאת המלאכה לא מתקבלת באופן ישיר, אלא בעקיפין. לדוגמא: במקום בו יש שריפה אדם מניח כלים מלאים מים בכיוון התקדמות השריפה, במטרה שהם יתבקעו מחום האש, המים ישפכו מהם על האש ועל ידי כך תיכבה האש.

הסוגיות העיקריות בתלמוד

הסוגיות העיקריות בתלמוד הבבלי העוסקות בנושא עשיית מלאכה בשבת בדרך 'גרמא' ולא בפעולה ישירה הם:

משנה מסכת שבת קכ. "רבי שמעון בן גנם אומר: פורסין עור של גדי על גבי שידה תיבה ומגדל שאחו בהן את האור, מפני שהוא מחרך..."

מסכת בבא קמא פ. "ת"ר: ליבה ולכתה הרוח, אם יש בלביו כדי ללכותה – חייב, ואם לאו – פטור. אמאי? ליהוי כזורה ורוח מסייעתו!..."

מסכת ביצה כב. "עולא איקלע לבי רב יהודה, קם שמעיה זקף לה לשרגא. איתיביה רב יהודה לעולא: הנותן שמן בנר חייב משום מבעיר, והמסתפק ממנו חייב משום מכבה! – אמר ליה: לאו אדעתאי!..."

מסכת שבת מז: "משנה. נותנין כלי תחת הנר לקבל ניצוצות. ולא יתן לתוכו מים – מפני שהוא מכבה."

העיסוק בגדריה של מלאכה הנעשית בשבת בדרך של 'גרמא' נובע מכך, שאיסור עשיית מלאכה בשבת נאמר בתורה בלשון עשייה: "לא תעשה כל מלאכה" (שמות י' כ') ודרשו חז"ל במסכת שבת קכ: שעשייה באופן ישיר אסורה מהתורה, אך לגרום למלאכה להעשות, מותר מהתורה: "...כתיב לא תעשה כל מלאכה – עשייה הוא דאסור, גרמא שרי...". יש להדגיש כי ההבדלים בין עשייה ישירה לגרמא עשויים להיות הבדלים קטנים ודקים, דבר המחייב עיון במקורות ההלכתיים והכרה טובה של הצדדים המכניים.

הדרך המתירה פעולה ב 'גרמא' בשבת

במשנה במסכת שבת קכ. העוסקת בדין כיבוי שריפה בשבת, מובאת מחלוקת בין רבי שמעון בן גנם לרבי יוסי, לגבי השאלה: האם מותר בשבת לגרום לכיבוי אש שאחזה ברהיטים או בבית? וזו לשון המשנה:

"משנה. רבי שמעון בן גנם אומר: פורסין עור של גדי על גבי שידה תיבה ומגדל שאחזו בהן את האור, מפני שהוא מהרף. ועושיין מחיצה בכל הכלים, בין מלאין בין ריקנים, בשביל שלא תעבור הדליקה. רבי יוסי אוסר בכלי חרס חדשים מלאין מים, לפי שאין יכולין לקבל את האור, והן מתבקעין ומכבין את הדליקה."

המסקנה מהמשך הגמרא היא שלדעת רבי שמעון בן גנם, בשבת מותר לגרום לכיבוי אש שאחזה ברהיטים או בבית:

גמרא. אמר רב יהודה אמר רב: מלית שאחזו בה האור מצד אחד – נותנין עליה מים מצד אחר, ואם כבתה – כבתה. מיתבי: מלית שאחזו בה האור מצד אחד – פושטה ומתכסה בה, ואם כבתה – כבתה. וכן ספר תורה שאחזו בו האור – פושטו וקורא בו, ואם כבה – כבה! הוא דאמר כרבי שמעון בן גנם. – אימר דאמר רבי שמעון בן גנם – מפני שהוא מהרף, גרם כיבוי מי אמר? – אין, מדקתני סיפא: רבי יוסי אוסר בכלי חרס חדשים מלאים מים שאינן יכולים לקבל את האור והן מתבקעין ומכבין את הדליקה – מכלל דתנא קמא שרי.

כמו כן, מסקנת הגמרא שגם לדעת רבי יוסי פעולה בדרך 'גרמא' מותרת מהתורה בשבת, אולם רבי יוסי החמיר בזה בכלי חרס חדשים מדרבנן, מהחשש שמתוך שאדם בהול על ממונו, יבוא לכבות בידים.

"...אי הכי, הכא נמי: כתיב (שמות כ') 'לא תעשה כל מלאכה' – עשייה הוא דאסור, גרמא שרי! – מתוך שאדם בהול על ממונו – אי שרית ליה אתי לכבויה."

ב 'בית יוסף' סימן שלד' כתב שהלכה כרבי שמעון בן גנם שגרם כיבוי בשבת מותר, וכך פסקו: ר"ף רמב"ם והרא"ש.

"...ומשמע בגמרא (שם:.) דהלכה כרבי שמעון בן גנם ולא כרבי יוסי דסבר גרם כיבוי אסור דהא ארב יהודה אמר רב מלית שאחזו בה האור וכו' אמרינן הוא דאמר כבן גנם וכן פסקו הפוסקים (רי"ף מה. רמב"ם פרק י"ב הלכה ד', רא"ש סימן ז')."

מוסיף ה' בית יוסף' שאומנם מלשון הטור נראה, שההיתר לגבי כיבוי האש במלית או בספר תורה בדרך של 'גרמא' הוא רק אם הוא רוצה ללבוש את המלית, או לקרוא בספר התורה ולא מתכווין לכבות את האש שאחזה בהם, אבל שאר הפוסקים פסקו שההיתר הוא, אפילו אם מתכווין לכבות את האש, ועושה בדרך זו כדי שלא יראה כמכבה.

"...ונראה מדברי רבינו דדוקא בשאינו מתכווין לכבות על ידי כך... אבל מדברי שאר פוסקים אין נראה כן אלא אפילו אם אינו צריך למלית ולספר אלא שמתכווין לכבות האש על ידי שמתנענע מצד כיסויו במלית ואחיותו בספר שרי דלא הוי אלא גרם כיבוי... ומשמע מפשט הלשון שהוא מתכסה במלית וקורא בספר כדי שלא יראה כמתכווין לכבות אבל הוא ודאי מכוין לכבות ואפילו הכי שרי וכן משמע בירושלמי פרק כל כתבי (ה"ו)..."

ה' בית יוסף' כתב שתי סיבות להיתר, סיבה אחת, מפני שאין ודאות שהאש תכבה. וסיבה שניה, מפני שזה כיבוי בשינוי ובמקום הפסד לא גזרו חכמים. ונראה שכל סיבה להיתר עומדת בפני עצמה ואין צורך לצרף את שניהם.

"...ונראה דמעמא משום דלאו פסיק רישיה הוא שהרי אינו בודאי שיכבה על ידי כך ועוד דהוי כיבוי כלאחר יד

הילכך לא גזרו ביה רבנן במקום פסידאה..."

קושיא ראשונה

במקור במסכת שבת קכ: המתיר כיבו בדרך 'גרמא' עומד לכאורה בסתירה, עם המקור במסכת בבא קמא ס. שאדם הזורה בשבת והרוח מסייעתו, חייב, על מלאכת זורה מהתורה, למרות שאינו עשה מעשה ישיר אלא בדרך 'גרמא'!

"ת"ר: ליבה ולכתה הרוח, אם יש בלבוי כדי ללבותה - חייב, ואם לאו - פטור. אמאי? ליהוי כזורה ורוח

מסייעתו... רב אשי אמר: כי אמרינן זורה ורוח מסייעתו - הני מילי לענין שבת, דמלאכת מחשבת אסרה

תורה, אבל הכא גרמא בעלמא הוא, וגרמא בנוקין פטור."

ישוב הסתירה עפ"י רש"י

נראה שרש"י בפירושו למסכת בבא קמא חש בקושי בין שני המקורות הנ"ל ולכן פירש שהסיבה לכך שהזורה בשבת ורוח מסייעתו חייב, למרות שעשה פעולה בדרך של 'גרמא' ולא באופן ישיר היא: משום שהתקיימה מחשבתו. "מלאכת מחשבת - נתקיימה מחשבתו דניחא ליה ברוח מסייעתו". אולם על פירושו זה עדיין יש מקום לשאול - הרי גם בסוגיה במסכת שבת בנושא כיבוי השריפה שאחזה ברהיטים או בבית - התקיימה מחשבתו שכבתה האש?

שו"ת 'אבני נזר'

בשו"ת 'אבני נזר' חלק אורח חיים סימן רל', העלה את הקושיא הנ"ל על פירוש רש"י וכתב עליה שני תירוצים:

"...ולכאורה קשה למה יהיה מותר גרם כיבוי. הא ניחא ליה בכיבוי. ואף דגרמא הוא יתחייב כמו זורה ורוח

מסייעתו דחשיב גם כן גרמא וחייב משום דניחא ליה."

"אך לא קשה מידי דהא ודאי יהיה רוצה שלא תגיע האש לכאן...אלא שרצונו שאם תגיע האש לכאן יתבקעו

הכלים ויכבו ונחשוב מחשבתו זאת כאילו פעל בידים שכשתגיע לכאן יכבה. ואכתי הוה גורם כיון שעדיין לא

הגיע האש לכאן. וזה אינו רוצה שתגיע האש לכאן. ולא נוכל לחשוב כאילו פעל זאת בידים שתגיע האש

לכאן...אך יש ליישב הקושיא מזורה ורוח מסייעתו באופן אחר. ונאמר דהא כיבוי דדליקה הוי מלאכה שאינה

צריכה לגופה, ולא מלאכת מחשבת הוא לרבי שמעון דפוטור במלאכה שאינה צריכה לגופה...וכל האיסור

משום דרבנן אסרו לאו מחשבת ובמעשה לבד אסור. וכשהוא גורם אין כאן לא מעשה ולא מחשבה ומותר..."

ניתן לסכם את שני התירוצים של שו"ת 'אבני נזר' לישוב הקושיא הנ"ל על פירוש רש"י כך:

➤ תירוץ א' - בניגוד לסוגיא במסכת בבא קמא בנושא 'זורה ורוח מסייעתו', בה האדם מעוניין בתוצאת הזריה שנגרמת על ידי נשיבת הרוח, בסוגיה במסכת שבת של כיבוי האש האדם מעדיף שהאש לא תתפשט עד למקום בו הוא מניח את הכלים, ורק אם האש תגיע לשם הוא מעוניין שהכלים יתבקעו ויכבו את האש.

➤ תירוץ ב' - כיבוי בשבת הוא מלאכה שאינה צריכה לגופה והפטור הוא מפני שרק 'מלאכת מחשבת', אסרה תורה. לעומת זאת במסכת בבא קמא בזורה ורוח מסייעתו, זה מלאכה הצריכה לגופה ולכן חייב.

ישׁוב הסתירה עפ"י הרא"ש

הרא"ש במסכת בבא קמא פרק ו' סימן יא' מתרץ את הסתירה בין מסכת שבת קכ: לגבי כיבוי השריפה בדרך 'גרמא', לבין מסכת בבא קמא ס. לגבי זורה ורוח מסייעתו כך: אדם חייב על עשיית מלאכה בדרך של 'גרמא' בשבת כאשר זו דרך עשיית המלאכה, לכן ב' זורה ורוח מסייעתו' שזו דרך עשיית המלאכה, חייב. לעומת זאת במלאכות שנעשות שלא כדרך עשייתן, כמו כיבוי שריפה ע"י העמדת כלים מלאים מים, העושה בדרך 'גרמא' פטור, או מותר.

"דהתם מלאכת מחשבת אסרה תורה אעפ"י דלא הוי אלא גרמא בעלמא בהכי חייבה תורה כיון דמלאכה זו עיקר עשייתה ע"י רוח".

ישׁוב הסתירה עפ"י שו"ת 'זרע אמת'

בשו"ת 'זרע אמת' חלק א' סימן מד', מתרץ את הסתירה הנ"ל כך: בסוגיא בבבא קמא במקרה של 'זורה ורוח מסייעתו' הוא חייב, מפני שהמלאכה נעשית מיד. מה שאין כן בסוגיא במסכת שבת ההיתר להניח כדים מלאים במים בדרך של האש, שיגרמו לכיבויה, הוא מפני שהכיבוי נוצר ע"י דבר הכדי המים לאחר זמן¹.

"אכן, פשר דבר זה לעניות דעתי הוא דהיכא דהוי גרמא דלא עביד מעשה בשעת המלאכה, רק עושה מעשה ולאחר זמן על ידי אותו מעשה, גרם שתעשה המלאכה מאליה על ידי דבר אחר, כמו שהוא בעניין מחיצת הכלים מלאים מים, זהו גרמא המותרת, אף לעניין שבת, כדנפקא ליה מקרא דלא תעשה כל מלאכה...".

קושיא שניה

קושיא או סתירה נוספת יש לכאורה בין מסכת שבת קכ. שם מובא שמותר לגרום לכיבוי שריפה בדרך 'גרמא' על ידי הנחת כדים מלאים במים, באזור שאליו מתקדמת ומתפשטת האש, אשר יתבקעו כשתגיע אליהם האש ויכבו את השריפה. לבין הסוגיא במסכת ביצה כב. שלחלן, שם מובא שהמסתפק (לוקח מעט) מהשמן שבנר בשבת חייב משום מכבה, ולכאורה יש לשאול מדוע? הרי מי שלוקח שמן מהנר הדולק אינו עושה מעשה כיבוי בידיים, אלא רק גורם לכיבוי בכך שהוא מקצר את זמן הבעירה של הנר?!

"עולא איקלע לבי רב יהודה, קם שמעיה זקף לה לשרגא. איתיביה רב יהודה לעולא: הנותן שמן בנר חייב משום מבעיר, והמסתפק ממנו חייב משום מכבה! – אמר ליה: לאו אדעתאי".

ישׁוב הקושיא עפ"י תוספות

התוספות על הסוגיא במסכת ביצה בד"ה "והמסתפק ממנו חייב", מבארים שהסיבה כך שהמסתפק מהשמן שבנר חייב, אינה משום שהוא מקצר את משך זמן ההדלקה ועל ידי כך גורם לכיבוי, אלא מפני שבזמן שמוציא את השמן מהנר הפתילה זזה והוא מכבה מעט את להבת האש.

"והמסתפק ממנו חייב משום מכבה – אינו ר"ל מפני שממהר כבוי דלא הוי אלא גרם כבוי וגרם כבוי ביום טוב שרי אע"פ שממהר כבוייה ובשבת נמי אינו חייב, אלא היינו מעמא הואיל דבאותה שעה שהוא מסתפק ממנה מכבה קצת ומכסה אורו דלא יכול לאנהורי כולי האי כי איכא שמן מועט בנר ולכך נראה ככבוי, ומכאן יש להתיר קנדיל"א של שעה גדולה להתוך למטה ממנה כיון דבשעה שחותך אותה אינו מכחיש מאור שלה כלל אף על גב שהוא גורם לגרום כבוייה שרי...".

¹ חילוק זה הוא אחד היסודות עליהם מתבססים המכשירים של 'מכון – צומת'.

ישוב הקושי עפ"י הרא"ש

הרא"ש במסכת ביצה פרק ב' סימן יו' מתרין את הקושיא הנ"ל כך: במסכת ביצה לגבי המסתפק מהשמן שבנר, בפעולה זו הוא מקצר את משך זמן ההדלקה של הנר על ידי פעולה ישירה בנר, ולכן אין זה 'גרמא' וחייב. לעומת זאת, הנחת כדי המים בדרכה של האש, היא פעולה הגורמת לכיבוי האש ע"י גורם היצוני ונחשבת 'גרמא' ומותרת.

"...הלכך נראה לי מעמא דמסתפק מן הנר משום שממהר כיבוי. ואף רבנן דרבי יוסי מודו בהאי גרם כיבוי דחייב. דעד כאן לא פליגי התם אלא משום דאינו נוגע בדבר הדולק אלא עושה דבר הוצה לו הגורם את הכיבוי כשתגיע שמה הדליקה. אבל הכא השמן והפתילה שתיהן גורמים את הדליקה והממעט מאחד מהן וממהר את הכיבוי חייב והיינו טעמא דנותן שמן בנר משום דמאריך בהבערתו...וכן לענין כיבוי נמי ממהר הכיבוי על ידי שנסתפק מן הנר הוי כאילו כבה הוא..."

נפקא מינא בין שיטת התוספות לשיטת הרא"ש, היא לדוגמא, בדין מי שחתך מעט מקצה נר שעווה או הוציא מעט קֶלֶב מנר של קֶלֶב, מבלי להזיז את הנר, שלדעת התוספות, יהיה מותר ביום טוב, מפני שבפעולתו לא הוגברה האש, ולדעת הרא"ש אסור מהתורה, מפני שפעולה זו נחשבת למכבה בידיים.

קושיא שלישית

קושיא או סתירה נוספת יש בין המשך הגמרא במסכת שבת קכ. שם מובא שמלית שאחזה בה האש, מותר לתת עליה מים מצד אחר, אפילו אם כתוצאה מכך עשויה האש להתכבות, ומשמע שלא חוששים לגרם כיבוי בשבת:

"אמר רב יהודה אמר רב: מלית שאחזו בה האור מצד אחד, נותנין עליה מים מצד אחר, ואם כבתה כבתה..."

לבין הגמרא במסכת שבת מו: שם מבואר שאסור להניח כלי עם מים תחת הנר בשבת, מפני שבזה גורמים לכיבוי הניצוצות, ואסרו להניחו אפילו מערב שבת, גזירה שמא יניח בשבת, ומשמע שהחוששים לגרם כיבוי בשבת.

"...נותנין כלי תחת הנר לקבל ניצוצות. ולא יתן לתוכו מים, מפני שהוא מכבה. גמרא...ולא יתן לתוכו מים

מפני שהוא מכבה. לימא תנן סתמא כרבי יוסי, דאמר: גורם לכיבוי, אסור! ותסברא? אימור דאמר רבי יוסי – בשבת, בערב שבת מי אמר?...אלא אמר רב אשי: אפילו תימא רבנן, שאני הכא – מפני שמקרב את כיבוי.

מפרש רש"י: אלא אמר רב אשי – מתניתין אפילו לרבנן, דלא דמי לגרם כיבוי, דהתם כי מטי דליקה לכלים –

דליקה הוא דפקע להו, וגרמא בעלמא הוא, אבל זה שנתן המים ממש תחת הנר – מכבה ממש הוא, וגזירה מבכעוד

יום אטו משחשכה. שמקרב את כיבוי – זימן כיבוי להדיא, והוה ליה מכבה ממש אי הוה יהיב ליה בשבת.

ישוב הקושיא

מפירוש רש"י על הסוגיה נתן ליישב את הסתירה, שבמקרה של מלית שאחזו בה האור, הרטבת המלית לא בהכרח תכבה את האש ולכן הרטבת המלית נחשבת לפעולה בדרך גרמא, מה שאין כן כנתנית כלי עם מים תחת הנר, הניצוצות יכבו בודאי והרי זה כמכבה בידיים. וכך כתב הרמב"ן בחידושו למסכת שבת קכ. ליישב את הסתירה.

"הא דאמר רב יהודה מלית שאחזו בה האור מצד אחד נותן עליה מים מצד אחר. לא כתבה רבינו ז"ל

בהלכות ואף על גב דאתיא כת"ק דשרי כל גרם כיבוי דהלכתא כוותיה, ולא ידעתי מאיזה טעם...ואף על פי כן

יותר נכון לפרש דהתם ודאי מכבה והכא כמחיצת כלים דמי דאפשר דלא מכבה כדקאמר ואם כבתה כבתה,

אבל סוגיא שבירושלמי כולה מעידה על דברי רבינו הגדול ז"ל."

סיכום הנימוק והדרך להיתר ב 'גרמא' בשבת

המסקנה העולה מתוך המקורות בתלמוד שהובאו לעיל ופירושי הפוסקים הראשונים והאחרונים עולה שלדעת רבי שמעון בן ננס, מותר לכתחילה לגרום בשבת לכיבוי שריפה, שאחזה ברהיטים או בכית. וגם לדעת רבי יוסי בעיקרון מלאכה הנעשית בדרך של 'גרמא' מותרת, אולם הוא החמיר לגבי כיבוי שריפה, מהסיבה שמתוך שאדם בהול על ממונו, אם נתיר לו לכבות בדרך 'גרמא', עלול הוא לכבות בידיים. כמו כן, מפירושי הפוסקים הראשונים והאחרונים בנושא זה עולות הגדרות שונות לגבי מהי דרך הפעולה שתחשב בדרך 'גרמא' המותרת בשבת.

➤ **לדעת רש"י לפי ביאורו של ה' אבני נזר'** – פעולה בדרך גרמא מותרת בשבת כאשר 'לא נתקיימה מחשבתו', כלומר הפעולה היא כלפי מציאות שבאה לו בניגוד לרצונו, כגון לגרום לכיבוי שריפה, שהיה מעדיף שלא תהיה שריפה כלל, וכן לגבי מלאכה שאינה צריכה לגופה, שאסורה בשבת מדרכנן בלבד, מפני שרק 'מלאכת מחשבת', אסרה תורה.

➤ **לדעת הרא"ש** – פעולה בדרך גרמא מותרת בשבת כשנעשית ע"י גורם היצוני, ולא בדרך עשיית המלאכה.

➤ **לדעת רש"י והרמב"ן** – פעולה בדרך גרמא מותרת בשבת אם אין ודאות שהתוצאה אכן תקרה.

➤ **לדעת שו"ת 'זרע אמת'** – פעולה בדרך גרמא מותרת בשבת, אם תוצאת הפעולה מתרחשת לאחר זמן ולא מיד, אפילו אם התוצאה תתרחש בוודאות.

להגדרות שונות לגבי מהי דרך הפעולה שתחשב בדרך 'גרמא' המותרת בשבת יש השלכות ישירות לגבי נושא הפעלת 'מדיח כלים' בשבת באמצעות שעון שבת. השלכות אלו יפורטו בסיכום הנושא בהמשך.

האם דרך 'גרמא' בשבת מותרת בכל המלאכות וללא מגבלות

כל המקורות שעסקו בנושא של ההיתר לעשות פעולה בדרך של 'גרמא' עסקו במלאכת מכבה. השאלה היא האם ההיתר של 'גרמא' הוא רק ככיבוי שריפה? והאם רק 'במקום פסידא' להלן נעיין בפסיקת ההלכה בשאלה זו.

פסיקת הרמב"ם

הרמב"ם בהלכות שבת פרק יב' הלכות ד' ה' ו' הביא מספר דוגמאות, מהם ניתן ללמוד שגם כיבוי בשבת מותר: "ומותר לעשות מחיצה בכל הכלים בין מלאים בין ריקנים כדי שלא תעבור הדליקה..." וכתב ה' מגיד משנה' בהלכה ו': "...והנה דברי רבינו מבוארים לפסוק כר"י וכרבי שמעון ורבנן דסברי גרם כיבוי מותר..." והשאלה האם דעת הרמב"ם היא שדרך גרמא מותרת רק לגבי כיבוי האש ואינה מותרת בשאר מלאכות?

לכאורה יש מקום לומר שאכן דעת הרמב"ם היא, שדרך גרמא מותרת רק לגבי כיבוי האש, שהרי בפרק ראשון של הלכות שבת בו כתב הרמב"ם את יסודות הלכות שבת, לא כתב שם הרמב"ם שדרך גרמא מותרת בכל המלאכות. אולם הרב יחיאל עמרי שליט"א הראני מה שכתב בעניין זה הרה"ג הרב רצון ערוסי שליט"א רב העיר קרית אונו במאמר אשר פירסם ב'תהומין' לגבי השימוש בדוד חימום ESB בשבת. ולפיו דעת הרמב"ם היא שעשייה בדרך גרמא מותרת בכל המלאכות. והסיבה שלא כתב בפרק הראשון מהלכות שבת שגם כל מלאכה – מותר, משום שלדעת הרמב"ם גרם כל מעשה בהלכה אינו מעשה. אלא אם כן הוא מכוחו של האדם, אבל כוח כוחו של האדם אינו מעשה כלל, וכל שכן בענייני מצוות ואזהרות. ולכן, הרמב"ם לא כתב כלל, שגם כל מלאכה בשבת – מותר.

הסיבה לכך שדנו בגמרא באופן מיוחד על גרם כיבוי בשבת, שר' יוסי אוסר, וחכמים מתירים, זה רק בגלל הגזירה, שמתוך שאדם בהול על ממונו שמא יכבה. שהרי במשנה במסכת שבת פרק ג' – ה' מובא: "לא יתן לתוכו (כלי) מים מפני שהוא מכבה". ופירש הרמב"ם בפירושו למשנה, שאם יש נר דולק מערב שבת, וניצוצות ניתזים ממנו, אסור

להניח כלי שיש בו מים, מתחת או סמוך לאותו נר, כדי שהניצוצות יפלו לתוך הכלי ויכבו. מפני שכיבוי כזה אינו גרם כיבוי, אלא קירוב כיבוי, ולכן הוא נחשב מכבה ממש, ואסור – "כאילו הוא כבוי ביד". אבל אותה משנה אסרת להניח כלי עם מים אפילו מערב שבת, תחת או סמוך לנר דולק. ואיסור זה תמוה, שהרי מותר לאדם לעשות מלאכה בערב שבת, והיא נמשכת ונעשית מאליה בשבת, כמו שנפסק להלכה ברמב"ם, הלכות שבת, פרק ה' הלכה יג' ובשו"ע או"ח סימן רסה' סעיף ד'. אולם ההסבר לכך הוא שכיבוי חז"ל גזרו גזירה שמה יעשה כן בשבת, כמו שפירש רש"י במסכת שבת מז: וכן כתב המ"ז בס"ק ב' על דברי השו"ע הנ"ל. הרי שבעניין כיבוי האש בשבת, חז"ל גזרו גזרות שונות, ומשום כך דנו באופן מיוחד בגמרא, בעניין היתר גרם כיבוי בשבת, שיש בזה חידוש, שלמרות שיש גזירות חז"ל, בכל זאת, חכמים בניגוד לר' יוסי, התירו גרם כיבוי בשבת. אם כן, אין לומר שרק בגרם כיבוי התירו, בגלל שהיא מלאכה שאינה צריכה לגופה, ובפרט לפי הרמב"ם, שפסק להלכה כרבי יהודה, שמלאכה שאינה צריכה לגופה הייב עליה. ואם כן, דין כיבוי כדין כל מלאכה.

ש'לטי גיבורים'

ה' שלטי גיבורים' במסכת שבת דף מה. על הרי"ף הסתפק אם בשאלה האם ההיתר של עשיה בדרך גרמא בשבת היא על כל המלאכות, או רק לגבי כיבוי. זו תמצית לשונו:

"...ומסופקני בכל מלאכת שבת הנעשית בלא מתכווין על ידי גרם בפסיק רישיה, כי האי בגרם כיבוי אי שריא, או דילמא גבי דליקה הקילו"

ק'רן אורה'

בספר 'קרן אורה' על מסכת שבת דף קכ: הביא את ספיקו זה של ה' שלטי גיבורים' וכתב שההיתר בגרמא הוא לא רק בכיבוי, אלא גם בשאר מלאכות והביא לזה ראיה מכך שהגמרא בהמשך הקשתה מרבנן שהתירו גרמא בכיבוי בשבת על רבנן שאסרו לגרום בשבת למחיקת שם שכתוב על בשרו ע"י טבילה. ותשובת הגמרא לקושיא שהאיסור הוא משום שאסור למחוק את שם ה' – "לא תעשון כן לה' אלוסיכם" ולא משום איסור מחיקה בשבת.

גמרא, בפלוגתא דגרם כיבוי. כתב השלטי גיבורים (מ"ה ע"א בדפי הרי"ף אות ב') מסופקני בשאר מלאכות של שבת אם מותר בהם גרמא, או דילמא דוקא בדליקה התירו. **ויש להביא ראיה דבכל מקום גרמא מותר, מדפריך דרבנן אדרבנן דהכא אמרי גרמא מותר וגבי שם אמרי כורך עליה גמי, ואי נימא דדוקא בדליקה התירו אם כן מאי קושיא מהא דאמרי רבנן כורך עליה גמי...**

פסיקה להלכה בשו"ע

דעת מרן

בשולחן ערוך בסיומן שלד' סעיף כב', פסק שכיבוי שריפה בדרך של 'גרמא' מותרת בשבת. מרן לא הגביל את ההיתר, דווקא במקום הפסד או במקום צורך גדול. אומנם מלשונו נראה לכאורה שההיתר ב' גרמא' הוא רק בכיבוי, שהרי כתב: **"דגרם כיבוי מותר"** לא כתב בסתם: "דגרמא מותר". אולם אם נאמר שההיתר מוגבל לכיבוי בלבד, לא ברור מה ההבדל בין אב מלאכה 'מכבה' לבין שאר 'אבות המלאכות'.

"תיבה שאחז בה האור, יכול לפרוס עור של גדי מצידה האחר שלא תשרף. ועושים מחיצה בכל הכלים להפסיק בין הדליקה, אפילו כלי חרס חדשים מלאים מים שודאי יתבקעו כשתגיע להם הדליקה, **דגרם כיבוי מותר**. הגה: במקום פסידא (מרדכי פרק כ"ב).

ביאור הלכה'

אכן ב'ביאור הלכה' – סימן שלד' ד"ה "דגרים כיבוי מותר" הדגיש, שאומנם מרן בשו"ע התייחס לגרם כיבוי שמותר, אולם ההיתר אינו רק בכיבוי, אלא אפילו בשאר מלאכות הדין כן.

"דגרים כיבוי מותר – לאו דוקא כיבוי דהוא מלאכה שאינה צריכה לגופה דאפילו בכל מלאכות הדין כן וכנ"ל"

דעת הרמ"א

כאמור, מרן בשו"ע לא הגביל את ההיתר לכבות שריפה בדרך 'גרמא', אבל הרמ"א בהגה כתב שההיתר בגרמא הוא רק ב'מקום פסידא' ומקור דבריו ב'מרדכי' מסכת שבת רמז שצט' שלהלן:

"...ופר"ת וראב"י דאין הלכה כרבי יוסי דאמר גרם כיבוי אסור ואע"ג דהלכה כר' יוסי מחבירו הכא הלכה כר"ש משום דרב יהודה קאי כוותיה... וה"ר קלונימוס בר' עובדיה... התיר ביו"ט לתת סכין או כלי או דבר הנימל על נר של שעוה שלא במקום הדלקתה שאינו אלא גרם כיבוי אבל רבינו יואל פירש דאפילו ביו"ט לא שרינן גרם כיבוי לכתחלה אלא במקום היזק דוקא... וכן רב יהודה לא שרי הכא אלא במקום היזק"

פסיקה להלכה בפוסקים האחרונים

דעת הט"ז

לדעת הט"ז בסימן תקיד' ס"ק ו', אפשר להקל ולגרום לכיבוי שריפה בשבת, גם כשיש צורך קצת ולא רק במקום היזק או צורך גדול, מפני שלא "מצאנו חבר" לדברי רבנו יואל שהביא המרדכי:

"...ולעניות דעתי נראה דתחיבת הנר בחול שרי גם כן להרא"ש דע"כ לא אסר אלא כשממעט השמן וכן השעוה אבל כאן אינו ממעט אלא ע"י שתוחבו בחול אינו יכול להדליק מחמת שהחול נופל עליו זהו ממש כענין שכתב הטור... אבל להשיב תחיבת הנר למטה תוך המים זה נראה לאיסור דהוי כיבוי ממש וגרע מפי מכלים חדשים עם מים דקי"ל כרבנן דשרי ואפ"ה אסר רבינו יואל שלא במקום היזק כ"ש בזה מכל מקום נראה דבצורך קצת אף שאינו צורך גדול יש להקל אפילו במים כי לא מצינו חבר לר"י בזה כנ"ל..."

ה'חזון איש'

מדברי ה'חזון איש' בהלכות שבת סימן לח' – ג' למדים שלדעתו מלאכה בדרך של 'גרמא' מותרת בכל המלאכות, אולם רק במקום הפסד, זו תמצית לשונו:

"אבל משום גרם בישול ליכא כהעמדה בתנור צונן שסוף החום לבוא, דגרמא לא אסרה תורה בכל המלאכות, כדאמר קב: וזה נקרא גרמא, כדון גודר בכלי חרס חדשים... ומהו למה שכתב המרדכי פרק כב' בשם רבנו יואל דלא התירו גרם כיבוי, אלא במקום הפסד וכן פסק הרמ"א סימן שלד' סעיף כב', הכא נמי בכל מלאכות אסור גרמא בלא הפסד..."

ספר 'מנוחת אהבה'

בספר 'מנוחת אהבה' חלק ב' פרק א' – יג' כתב בהערה להוכיח מפסיקת מרן בשו"ע בסימן רנז' ד': "...אבל אם אינה מבושלת כל צורכה, אפילו להוסיף על הכיסוי, אסור שתוספת זה גורם לה להתבשל". שעשיית מלאכה בשבת בדרך של 'גרמא' אסורה מדרבנן, ורק במקום הפסד מומן התירו חכמים עשיית מלאכה בשבת בדרך של 'גרמא'.

'שמירת שבת כהלכתה'

בספר 'שמירת שבת כהלכתה' מהדורה ג' פרק א' סעיף כה' פסק שבעשיית מלאכה בדרך של 'גרמא' פטור מהתורה ואסור מדרבנן ומותרת רק במקום הפסד, כמו כן, בפרק יג' סעיף יג' – בהערה סג' – כתב בשם הרב שלמה זלמן אויערבך זצ"ל כי ההיתר של גרמא הוא רק על דרך מקרה, אבל אין לנהוג כן בקביעות לכתחילה.

"מעשה – אין אדם חייב על עשיית המלאכה, אלא אם כן הוא עושה פעולה שממנה ישירות המלאכה תיעשה, אבל אם אינו עושה את הפעולה, אלא רק גורם שהמלאכה תיעשה כתוצאה ממעשהו הראשון, הרי זה 'גרמא' ופטור מן התורה ואסור מדרבנן, ובמקום הפסד התירו חכמים.

'חזון עובדיה'

הרב עובדיה יוסף בספרו 'חזון עובדיה' שבת חלק א' עמוד צ', דן בשאלה: האם מותר לחמם בשבת תבשיל על ידי פלאטה השמלית המופעלת בעזרת שעון שבת שכוון לפני שבת להפעילה בשעה מסוימת? מתשובתו נראה שסובר שעשיית מלאכה בשבת בדרך של 'גרמא' מותרת במקום צורך גם בשאר מלאכות, אפילו כשאין הפסד, וזו לשונו:

"תבשיל שנתבשל כל צורכו, אבל רובו רוטב, שאסור לחממו בשבת באופן שיגיע ליד סולדת בו, כמו שפסק מרן בשו"ע סימן שיח' שיש איסור בבישול אחר בישול בלה. מכל מקום מותר להניח תבשיל זה על הפלאטה החשמלית כשהיא כבויה, ועל ידי שעון שבת היא נדלקת אחד שעה משעת הנחתה, כדי לחמם את התבשיל, שאין זה אלא גרמא, ואמרו חז"ל (שבת קכ): "לא תעשה כל מלאכה" – עשייה הוא דאסירא, הא גרמא שריא".

'ילקוט יוסף'

ב 'ילקוט יוסף' שבת חלק ה' – רלה' ורלו' לא חילק לגבי פעולה בדרך גרמא בין כיבוי לשאר מלאכות. אולם פסק שעשיית מלאכה בדרך של 'גרמא' בשבת מותרת מהתורה ואסורה מדרבנן, ובמקום הפסד גדול מותרת גם מדרבנן²:

"לא אסרה תורה, אלא עשיית מלאכה ממש, אבל 'גרמא' אינה אסורה מהתורה, אלא מדרבנן בעלמא, וכמו שלמדו חכמים (שבת קכ): "לא תעשה כל מלאכה" – עשייה הוא דאסירא, הא גרמא שריא".

"אף שאסרו חכמים גרמא בשבת, מכל מקום במקום הפסד גדול, כגון כשפרצה דליקה בשבת ואין שם פיקוח נפש, מותר לגרום לכיבוי הדליקה בשבת".

סיכום האם דרך 'גרמא' בשבת מותרת בכל המלאכות וללא מגבלות

לא אסרה תורה בשבת, אלא עשיית מלאכה בדרך ישירה, אבל מלאכה הנעשית בדרך 'גרמא' אינה אסורה מהתורה, כמו שלמדו חז"ל במסכת שבת קכ: "לא תעשה כל מלאכה" – עשייה הוא דאסירא, הא גרמא שריא". נראה שהיתר זה מהתורה מתייחס לכל המלאכות האסורות בשבת ולא למלאכת מכבה בלבד.

אעפ"י שעשיית מלאכה בשבת בדרך 'גרמא' לא אסורה מהתורה, בדרך כלל חז"ל אסרו לעשות מלאכה בשבת בדרך של 'גרמא', אך יש מצבים בהם התירו זאת, ונחלקו בזה הפוסקים האחרונים: יש אומרים שההיתר הוא רק במקום בו יש הפסד ממוני, ויש אומרים שההיתר הוא גם במקום צורך ממשי אפילו שאין הפסד ממוני. נראה שהעיקר להלכה כדעת המתירים במקום צורך ממשי, אפילו כשאין הפסד ממוני.

² יש לציין שבילקוט יוסף שבת ג' בהוספות – הערות לדיני בישול אחר בישול בשבת בהערה לסעיף ה' כתב: "ומעתה בגרמא כגון נדון דנן שנותן הקדרה על פלאטה שהיא כבויה, ורק לאחר מכן נדלקת ע"י שעון שבת, כיון שלדעת רוב הפוסקים גרמא שרי אפילו שלא במקום הפסד, הוה ליה ספק ספיקא ולקולא...".

גרמא' באיסורים מדרבנן

ב 'בית יוסף' סימן רסה' הביא 'תשובה אשכנזית' שנוטה להתיר 'גרמא' בשבת באיסור מדרבנן, והביא מעם נוסף להתיר. אולם סיים, שאין לסמוך על היתר זה, עד שיסכים עימו אחד מרבתינו.

"מצאתי בתשובה אשכנזית (שו"ת מהרי"ל סימן לב') קצת דעתי נוטה שמותר לשים כלי מבעוד יום תחת השולחן וכשתלך לישן תסיר השולחן והכלי עומד מעצמו תחת הנר אף על גב דגורם לבטל כלי מהיכנו נראה דשרי דעד כאן לא פליגי רבי יוסי ורבנן (קכ.). אלא גרם כיבוי דאיסורא דאורייתא אבל גרם ביטול כלי מהיכנו לא הוינן דאסיר...ומכל מקום דעתי נוטה להתיר כדלעיל, ועוד הא אין נזהרין מלהשים כלי תחת הנר כי אין מתכוונין שיפול בו שמן הכי נמי אין מתכוונין כשמסיר השולחן אלא להצלת השולחן ועוד דקיימא לן (לקמן ריש סימן שלז') כרבי שמעון דבר שאין מתכוין מותר דלא הוי פסיק רישיה וכל שכן הכא דרבנן הוא ואפילו הכי לא סמוך על היתר זה עד יסכימו עמי אחד מרבתינו עכ"ל:

מרבן בשו"ע בסימן רסה' פסק שאין נותנין כלי בשבת תחת הנר לקבל את שמן הנוטף, מפני שהוא מבטל כלי מהיכנו ושמותר ליתנו מבעוד יום, ולא הזכיר את האפשרות שהעלה המהרי"ל והביאה מרבן ב 'בית יוסף' כנ"ל.

מגן אברהם'

אולם ה' מגן אברהם' בסימן רסה' ס"ק ב', כתב שהוראתו של המהרי"ל להתיר 'גרמא' בשבת באיסור מדרבנן ברורה ויש לסמוך עליה.

"אין נותנין כלי כו' – אבל מותר לתת תחת נר של שעוה...הנה לא רצה להורות במקום רבו אבל לעניות דעתי נראה שהוראה זו ברורה היא ויש לסמוך עליה..."

משנה ברורה'

וכן כתב ה' משנה ברורה' בסימן רסה' ס"ק ו' שאפשר לסמוך על דעתו של המהרי"ל הנ"ל להתיר פעולה בדרך גרמא בשבת באיסורים מדרבנן, לכתחילה.

"...ועוד עצה אחרת כתב בתשובת מהרי"ל והסכים עמו המגן אברהם דישים כלי מבעוד יום תחת השולחן ובשבת אחר האכילה יסיר את השולחן והכלי עומד מעצמו תחת הנר ואף דהוא גורם בשבת לבטל כלי מהיכנו ע"י הסרת השולחן מכל מקום שרי כיון שאינו מבטלו בידים בשבת ועוד דהא אין אנו נזהרים מלהשים כלי בשבת על השולחן תחת הנר אעפ"י שנופל בו שמן כי אין מתכוין לכך, הכא נמי אין מתכוונים כשמסיר השולחן אלא להצלת השולחן שלא יפול עליו הנר"

שו"ת 'מנחת שלמה'

מהתשובה שבשו"ת 'מנחת שלמה' חלק א' סימן י', אשר עוסקת בדין פתיחת דלת המקרר בשבת מחשש שמא על ידי פתיחת הדלת מקדים את פעולת המנוע, משמע שלדעתו עשיית פעולה בדרך 'גרמא' באיסור מדרבנן מותרת.

"...הן אמנם שהרמ"א בסימן של"ד סעיף כ"ב כתב דלא שרי גרם כיבוי כי אם במקום פסידא, מכל מקום נראה לעיות דעתו, שכל זה דווקא בגרם מלאכה דאורייתא מה שאין כן בדרבנן, לא מצינו שאסור שהרי אפילו לענין יו"ט כתבו התוספות במסכת ביצה כב. דגרמא שרי לכתחלה אפילו שלא במקום פסידא..."

שו"ת יביע אומר'

בשו"ת יביע אומר חלק ג' – אורח חיים – יז' פסק להתיר לעשות בשבת פעולה האסורה מדרבנן בדרך של 'גרמא'.
"...נראה לפע"ד שהואיל ובכבוי החשמל אין כאן איסור תורה כלל, שאין בזה אלא כיבוי גחלת של מתכת
דהויא מדרבנן. כדאיתא בשבת (מב)...ובפרט שעצם הכיבוי בגחלת של עץ היא מלאכה שאינה צריכה לגופה
אם לא שעושה לצורך פחמים. והו"ל כעין תלתא דרבנן. משאצ"ג, גחלת מתכת וגרמא...ועוד עיין בשו"ת
בכורי יעקב זריהן (סי' ח דל"ז ע"ג) שכ', דדוקא באיסור תורה יש להחמיר גם ע"י גרמא, אבל בדרבנן שרי..."

'ילקוט יוסף'

ב 'ילקוט יוסף' שבת ה' עמוד רלו' פסק להתיר 'גרמא' באיסור מדרבנן, אך הוסיף שיש להקל כשיש סניף נוסף להקל.
"....דלא אסרו חכמים גרמא בשבת אלא במלאכה האסורה מן התורה, אבל לא במלאכה האסורה מדרבנן. ויש
חולקים ואומרים שלא התירו גרמא גם במלאכה האסורה מדרבנן. ויש לצרף סברא הראשונה להקל כשיש
סניף נוסף".

סיכום 'גרמא' בשבת באיסורים מדרבנן

הז"ל במסכת שבת קכ: למדו מהפסוק: "לא תעשה כל מלאכה" – עשיה הוא דאסירא, הא גרמא שריא", כלומר שעל
עשיית מלאכה בשבת בדרך של 'גרמא' פטור מהתורה ואסור מדרבנן, ובמצבים מסויימים, מותר אף מדרבנן.
בשו"ת מהרי"ל סימן לב', כתב שדעתו נוטה לומר שהאיסור מדרבנן לגבי פעולה הנעשית בדרך של 'גרמא' מתייחס
רק לפעולות שאסורות להיעשות בשבת מהתורה, אבל מותר לעשות בדרך של 'גרמא' פעולות שאיסור עשייתן
בשבת הוא מדרבנן. מרן לא פסק זאת להלכה בשו"ע, אך כתב ב 'בית יוסף' שדעתו נוטה להסכים בעניין זה.
והפוסקים האחרונים פסקו להתיר לעשות פעולה בדרך 'גרמא' בשבת באיסורים ממקורם מדרבנן.

4 – ב' – 'גרמא' במלאכת אופה (מבשל)

בספר 'מרכבת המשנה' בפרק ט' מהלכות שבת הלכה ד' כתב, שמלאכת 'מבשל' אסורה מהתורה למרות שמעשה
הבישול הוא בדרך של 'גרמא', שהרי בשפיתת קדירה על האש, אין הבישול נעשה מיד אלא לאחר זמן, ומכאן שעל
'גרמא' במלאכת 'מבשל' חייב. וכן כתבו ה 'קרבן נתנאל' ב 'נתיב חיים' סימן רנב', ושו"ת 'מנחת יצחק' חלק א' - נה'.
"....ע"כ בישול שאני שלעולם אינו עושה גוף המלאכה ואינו כי אם מכין שיאפה ויתבשל, אבל גוף האפיה
והבישול נעשה מאליו, ואפילו הכי חייבתו תורה, ובע"כ דחויב זה אינו כי אם על התכלית כיון שעל ידי גרמתו
ומחשבתו נעשה תכלית הבישול חייב, ושאני בזה מלאכת אפיה ובישול משארי מלאכות דגרמא שרי בהן
כדאיתא בתוספות שבת (דף ק"כ), ובאפיה ובישול חייב..."

'החזון איש'

אולם ה 'חזון איש' בסימן לח' סעיף ג' פסק שהפטור על מלאכה הנעשית בדרך של גרמא, חל גם על המלאכות כולל
מלאכת מבשל, וזו תמצית לשונו:

"...אבל משום גרם בישול ליכא בהעמדה בתנור צונן שסוף החום לבוא, דגרמא לא אסרה תורה, בכל
מלאכות, כדקאמר קב: וזה נקרא גרמא, כדין גודר בכלי הרם..."

שו"ת 'יהוה דעת'

וכן כתב הרב עובדיה יוסף שליט"א בשו"ת 'יהוה דעת' חלק ד' סימן כט', והביא שם פוסקים רבים שהלקו על דעתו של ה'נתיב היים' הנ"ל, וזו תמצית לשונו:

"...ובקונטרס גרם המעלות (אות לד') השיג על הנתיב היים הנ"ל, וכתב שהמבשל נחשב כעושה מעשה בידיים ולא גרמא וכו'. ע"ש. וכן כתב האגלי טל (מלאכת מוחן סק"ה). וכן כתב בפשיטות החזון איש (סימן ל"ח אות ג'), שגרמא במלאכת בישול פטור כמו שאר מלאכות שבת. ועיין עוד בשו"ת מהרש"ג חלק א'..."

וכן כתב להלכה בשו"ת הר צבי אורח היים חלק א' סימן קפח', וזו תמצית לשונו:

"...אבל לאחר העיון ז"א, דלעולם גרמא פטור דכללא הוא (שבת דף קכ) דגבי שבת עשייה הוא דאסרה תורה ולא גרמא... ומכיון דלא משכחת לה בישול אלא ע"י מעשה השפיתה על האש, שוב מוכח דהתורה הייבה על מעשה השפיתה אבל אין לנו הוכחה לחייבו בכך"ג דהשפיתה גופה היא ע"י גרמא, בזה הדר דינא דמאי דאסרה תורה הוא רק במעשה בידיים אבל גרמא שריא. (כעין זה כתב מרן לענין מלאכת זריעה...) "

'שמירת שבת כהלכתה'

בספר 'שמירת שבת כהלכתה' בפרק א' כללי המלאכות הלכה כו' כתב שמלאכת 'מבשל' אסורה מהתורה אפילו שמעשה הבישול הוא בדרך של 'גרמא' וחייב, וזו לשונו:

"ואם דרך המלאכה היא שהיא מתחילה להיעשות מיד, אבל עשייתה נמשכת והולכת, אפילו אם לגמירתה דרוש זמן מרובה, אין תחילת עשייתה נקראת בשם גרמא, אלא זוהי עשיית המלאכה עצמה, והעושה אותה חייב מהתורה. ולכן השופת קדירה על גבי האש, אף אם התבשיל שבה יתבשל רק אחר זמן מרובה, הרי הוא חייב, כיוון שכן דרך הבישול. הנותן צמר ליורה כדי לצובעו, אף כי צביעת הצמר נמשכת זמן מרובה, הרי הוא חייב, כיוון שכן דרך הצביעה".

בפסיקת ה' שמירת שבת כהלכתה' הנ"ל אומנם לא נכתב בפירוש שגם אם עצם מעשה הבישול נעשה בדרך של גרמא יהיה חייב. אולם מתוך כך שלא חילק בפסיקתו בין מצב בו מעשה נעשה בדרך רגילה, לבין מצב בו עצם מעשה הבישול נעשה בדרך של גרמא, נראה שלדעתו אין הבדל בניהם ובשניהם חייב.

חזוק יש לזה ממה שפסק בפרק א' סעיף לב' לאסור להניח בשבת קדירה מבושלת כל צורכה, לחממה על גבי פלטה חשמלית המחוברת לשעון שבת, אפילו בשעה שאינה מופעלת, שלדעת פוסקים רבים הדבר נחשב לגרמא, אבל מותר לומר לנוכרי לעשות כן.

'ילקוט יוסף'

בספר 'ילקוט יוסף' הלכות שבת חלק ה' עמוד רלח' כתב שהעיקר להלכה שגם במלאכת מבשל אם עצם מעשה הבישול נעשה בדרך של גרמא מותר, וזו לשונו:

"יש אומרים שבמלאכת מבשל גם גרמא חייב, שהרי כל עיקרה של מלאכה זו היא בגרמא, ויש אומרים שאין לך בו אלא חידוש, ולא אסרה תורה אלא הנחת הקדירה על האש בלבד, (אף שהתבשיל מתבשל והולך מאליו). אבל בגרמא ממש גם במלאכת בישול שרי מן התורה. וכן עיקר".

סיכום גרמא במלאכת מבשל

יש מהפוסקים שסוברים שעל אבות המלאכות 'מבשל' ו'זורע' בשבת חייבים גם אם עצם מעשה המלאכה נעשה בדרך של 'גרמא' כי כך דרך עשייתם. אולם העיקר להלכה כדעת רוב הפוסקים שגם במלאכות אלו פטור אם עיקר מעשה המלאכה נעשה בדרך של 'גרמא', ובמקום צורך אף מותר.

סיכום כללי בנושא גרמא בשבת

חז"ל במסכת שבת קכ: למדו מהפוסק: "לא תעשה כל מלאכה – עשיה הוא דאסירא, הא גרמא שריא", כלומר עשיית מלאכה בשבת בדרך של 'גרמא' מותרת מדין תורה, ובכל זאת בדרך כלל אסורה מדרבנן. מפירושי הפוסקים הראשונים והאחרונים בנושא עולות הגדרות שונות לגבי מהי דרך הפעולה שתחשב כדרך 'גרמא' המותרת בשבת.

➤ **לדעת רש"י לפי ביאורו של ה'אבני נזר'** – פעולה בדרך גרמא מותרת בשבת כאשר 'לא נתקיימה מחשבתו', כלומר הפעולה היא כלפי מציאות שבאה לו בניגוד לרצונו, כגון לגרום לכיבוי שריפה, שהיה מעדיף שלא תהיה שריפה כלל, וכן לגבי מלאכה שאינה צריכה לגופה, שאסורה בשבת מדרבנן בלבד, מפני שרק 'מלאכת מחשבת', אסרה תורה.

➤ **לדעת הרא"ש** – פעולה בדרך גרמא מותרת בשבת כשנעשית ע"י גורם היצוני, ולא בדרך עשיית המלאכה.

➤ **לדעת רש"י והרמב"ן** – פעולה בדרך גרמא מותרת בשבת אם אין ודאות שהתוצאה אכן תקרה.

➤ **לדעת שו"ת זרע אמת'** – פעולה בדרך גרמא מותרת בשבת, אם תוצאת הפעולה מתרחשת לאחר זמן ולא מיד, אפילו אם התוצאה תתרחש בוודאות.

אעפ"י שעשיית מלאכה בשבת בדרך 'גרמא' מותרת מהתורה, בדרך כלל חז"ל אסרו לעשות מלאכה בשבת בדרך של 'גרמא', אך יש מצבים בהם התירו זאת, ונחלקו בזה הפוסקים האחרונים: יש אומרים שההיתר הוא רק במקום בו יש הפסד ממוני, ויש אומרים שההיתר הוא גם במקום צורך ממשי אפילו כשאין הפסד ממוני. ונראה שהעיקר להלכה כדעת המתירים במקום צורך ממשי, אפילו שאין הפסד ממוני.

בשו"ת מהרי"ל סימן לב', כתב שדעתו נוטה לומר שהאיסור מדרבנן לגבי פעולה הנעשית בדרך של 'גרמא' מתייחס רק לפעולות שאסורות להיעשות בשבת מהתורה, אבל מותר לעשות בדרך של 'גרמא' פעולות שאיסור עשייתן בשבת הוא מדרבנן. מרן לא פסק זאת להלכה בשו"ע, אך כתב ב'בית יוסף' שדעתו נוטה להסכים בעניין זה. והפוסקים האחרונים פסקו להיתר לעשות פעולה בדרך 'גרמא' בשבת באיסורים ממקורם מדרבנן.

יש מהפוסקים שסוברים שעל אבות המלאכות 'מבשל' ו'זורע' בשבת חייבים גם אם עצם מעשה המלאכה נעשה בדרך של 'גרמא' כי כך דרך עשייתם. אולם העיקר להלכה כדעת רוב הפוסקים שגם במלאכות אלו פטור אם עיקר מעשה המלאכה נעשה בדרך של 'גרמא', ובמקום צורך אף מותר.

4 - ג' - גדרו איסור בישול מים בשבת

הגדרת אב המלאכה 'מבשל' בשבת לגבי מאכלי היא: כהכשרת דבר לאכילה על ידי האש או תולדות האש. מתוך הגדרה זו עולה השאלה, האם יש איסור מהתורה לבשל בשבת דבר שהוא ראוי לאכילה גם ללא הבישול – 'דבר הנאכל כמות שהוא חי' – או שמא הדבר מותר מדין תורה ואסור מדרבנן.

לעניינינו היות ומים ניתנים לשתיה גם ללא בישול, יש לברר האם יש איסור מהתורה לבשל מים בשבת או שמא האיסור הוא מדרבנן.

שיטות בראשונים

תוספות

התוספות במסכת שבת מה. כותבים בשם רבנו שמואל, שיש איסור מהתורה לבשל בשבת, אפילו דבר הנאכל כמות שהוא חי כמו תפוחים. וממילא לשיטתם יש איסור מהתורה לבשל מים בשבת.

"...אומר רבינו שמואל דמותר לשום תפוחים אצל האש סמוך לחשכה אף על פי שלא יוכלו לצלות מבע"י דנאכלין טפי כמו שהן חיינ מתבשיל שנתבשל כמאכל בן דרוסאי דשרי...ואם הטמין תפוחים עם הקדרה, אסור להחזיר כרים וכסתות על הקדרה שעמהן או להוסיף על אותן כרים אע"ג דאם אין שם תפוחים מותר להחזיר כדתנן בפירקין (נא). כסוהו ונתגלה מותר לכסותו ולהוסיף נמי אמרינן בגמרא (שם). אם בא להוסיף מוסיף כשיש עם הקדירה תפוחים אסור דאם מחזיר קודם שנתבשלו נמצא מבשל בשבת..."

רמב"ם

מפסיקת הרמב"ם בהלכות שבת פרק ט' הלכה ג', ניתן ללמוד שלדעתו אין איסור בישול מהתורה בדבר הנאכל כמות שהוא חי, אלא איסור מדרבנן. כמו כן לכאורה ניתן ללמוד מפסיקתו, שהאיסור הוא רק כשמבשלו על האש, כפי הנראה משם 'מחזיר כמבשל', אבל לשרותו בכלי ראשון שאינו על האש, יתכן שאין איסור, אפילו מדרבנן כמו כל דבר שהתבשל כל צורכו, אם כן, לכאורה מים שהם 'נאכלים כמות שהם חיים', איסור בישולם בשבת הוא מדרבנן.

"...המבשל על האור דבר שהיה מבושל כל צרכו או דבר שאינו צריך בישול כלל פטור."

'מגיד משנה'

ה 'מגיד משנה' בהלכות שבת פרק ט' הלכה ג' מציין שמקור פסיקתו של הרמב"ם הוא ממסכת שבת מ: שם הגמרא מעלה אפשרות ששמן אין בו משום בישול:

"...ומה שכתב וכן דבר שאינו צריך בישול פשוט הוא ונלמד ממה שנחלקו פרק כירה (שם מ:) שמן אם יש בו משום בשול אם לאו, מכאן שדבר שאינו צריך בשול אין בו בשול לדברי הכל".

אולם אי אפשר לומר שלדעת הרמב"ם איסור בישול מים בשבת הוא מדרבנן מפני שהם 'נאכלים כמות שהם חיים', מפני שהרמב"ם בפרק ט' מהלכות שבת הלכה א' פסק במפורש שאדם המבשל מים בשבת חייב מהתורה.

"האופה כגרוגרת חייב, אחד האופה את הפת או המבשל את המאכל...או המחמם את המים הכל ענין אחד הוא, שיעור המחמם את המים כדי לרחוץ בהן אבר קטן..."

ה 'מגן אברהם'

על פי ה 'מגן אברהם' בסימן רנד' ס"ק כו' ניתן לישוב את דברי הרמב"ם בשני דרכים: א. אפילו שמים ניתנים לשתיה חיים, לא נחשבים כנאכלים כמות שהם חיים כמו פירות. ב. בישול המים עליו מחייב הרמב"ם הוא כשמחממם לרחיצה והדחה, שאז צריכים הם להיות חיים.

"אע"ג דמים ראויין לשתותם חייין, מכל מקום אינן טובים כל כך כפירות כמו שכתב ס"ד או יש לומר, דהכא מיירי דקא בעי ליה להדחה ואז צריכים להיות חיים, ולפי זה אסור ליתן מים לתוך הקדירות שבתנורים אף על גב דמתכוין שלא יבקע הקדירה..."

ה 'אגלי מל'

ה 'אגלי מל' במלאכת אופה סימן יט' ס"ק י' מחזק את הקושיא – כיצד ניתן לומר שבישול המים אסור מדרבנן?! הרי במסכת ביצה דף לד. מובא במפורש שבישול המים אסור מהתורה:

תניא, אחד מביא את האור, ואחד מביא את העצים, ואחד שופת את הקדרה, **ואחד מביא את המים**, ואחד נותן בתוכו תבלין, ואחד מגים – **כולן חייבין**.

על כן כותב ה 'אגלי מל' שם בס"ק יג' שמים אינם בגדר דבר שאינו צריך בישול כלל, מפני שהימום המים הוא בישולם, שהרי אדם המחמם את המים מראה בזה שאינו מעוניין בהם, כפי שהם צוננים, ועוד שיש שימושים שאפשר לעשות במים המים שאי אפשר לעשות במים צוננים. ה 'אגלי מל' אף מדייק זאת מלשון הרמב"ם שלגבי מים לא כתב לשון 'בישול' אלא 'חימום':

"ומעתה מיושב הקושיא הנ"ל בדעת הרמב"ם דנאכל כמות שהוא חי, אין חייבים עליו משום בישול בשבת, דלמה יתחייב במים? דכמים באמת **יש לומר** דעל חימומו לבד הוא חייב, ולא משום שנתבשלו לבד, רק משום דעודן טובים להרוצה לשתות חמין, דלעניין זה לא חשוב נאכל כמות שהוא חי. ויבוא לפי זה לשון הרמב"ם מדוקדק, שכתב **המבשל את המאכל**. המחמם את המים, ולא כתב גם כן, המבשל את המים. והיינו דמים שנאכלים כשהם חיים, אינו חייב רק משום חימומם, דשתייתן כשהם חמין, הם לדברים שאין החיין טובים לזה כלל כנ"ל.

שו"ת 'מנחת יצחק'

בשו"ת 'מנחת יצחק' – חלק י' סימן כח, כתב על פי דברי ה 'אגלי מל', שאם עיקר האיסור במים הוא – חימום המים ולא בישולם, תצא מזה קולא וחומרא:

- א. קולא – אם עיקר התועלת היא החימום, אם המים התקררו במלה פעולת הבישול ומותר לשתותם מיד, ולא כבשאר דברים שצריך להמתין במוצאי שבת, עד כדי שיעשו.
- ב. חומרא – במים אם מחממו ונתקררו, ואח"כ הוזר ומחממו, חייב עוד הפעם משום מבשל, כיון דזה כל פעולת הבישול וזה כבר נתבטל.

שו"ת 'אז נדברו'

בשו"ת 'אז נדברו' – או"ח חלק ו' סימנים יט' וכו' – מחמיר יותר מה 'אגלי מל' וכתב שבמים שפסקה רתיחתם, אפילו המים שהיד סולדת בהם, יש בישול אחר בישול. לדעתו מרן שפסק שבבישול תבשיל שהתבשל כמאכל בין דרוסאי, יש איסור מהתורה, כמו שכתב בביאור הלכה שיה' ד"ה "שייד" יפסק גם בזה שהאיסור מהתורה. לכן לשיטתו אין להזיז קומקום עם מים המים למקום חם יותר על הפלטה, אפילו אם המים בקומקום המים במידה שהיד סולדת בהם.

שו"ת 'אגרות משה'

בשו"ת 'אגרות משה' או"ח חלק ד' סימן עד' – כתב שמותר להרתיה מים שהתבשלו, אם הם המים וראויים לשתיה.

"יש להקל במים המים שהיו מבושלים אך שנצטננו מעט שהוא פחות מיד סולדת באופן שהרמ"א באו"ח סימן שיה"ה סעיף ט"ו הכריע שאין בזה משום בשול אחר בשול".

שו"ת 'ביע אומר'

בשו"ת 'ביע אומר' חלק ד' – אורח חיים סימן לד' אות לו' כתב שהרמב"ם סובר שעל בישול מים חייב, זאת לפי שיטתו שרק בבישול דבר המבושל כל צורכו, אין בזה משום מבשל, אבל המבשל דבר המבושל כ' בן דרוסאי' יש בו איסור בישול מהתורה, ומים נחשבים כ' בן דרוסאי'. לעומת זאת, הרדב"ז פסק כדעת הסוברים שכל דבר שהוא מבושל כ' בן דרוסאי' אין בו איסור מבשל מהתורה, ולכן סובר שעל בישול המים פטור אבל אסור.

..."ונראה די"ל דהרמב"ם לשיטתו (בפ"ט ה"ג) שכתב, המבשל על האור דבר שהיה מבושל כל צרכו או דבר שאינו צריך בישול כלל פטור. וכתב מרן הכסף משנה שדעת רבינו שכל שלא נתבשל כל צרכו אע"פ שהגיע למאכל בן דרוסאי שייך ביה בישול וחיובי מחייב... והנה הרבה ראשונים עומדים בשיטה זו שכל שנתבשל כמאב"ד אין בו דין בישול מה"ת. והם: הרמב"ן בחידושי ורבינו יונה והרשב"א והרא"ש והר"ן והמאירי, קבצם כעמיר גורנה המשנ"ב בבאה"ל (סי' שיה ס"ד) בד"ה אפי'. ע"ש. ודברי הרדב"ז אולי לפי שיטת הראשונים הנ"ל. וכמ"ש ג"כ בתשו' הרדב"ז ח"ג (סי' תיא). ע"ש. וה"נ במים אע"פ שהימום המים מכשירם יותר לשתיה. מ"מ הו"ל כדבר שנתבשל כמאב"ד, שלדעת כל הפוסקים הנ"ל אין בו דין בישול מה"ת. וה"ה למים..."

שו"ת הרדב"ז

בשו"ת רדב"ז חלק א' סימן ריג' פסק הרדב"ז שכל דבר שנאכל כמות שהוא חי, איסור בישולו בשבת הוא מדרבנן ואם כן גם מים שנאכלים כמות שהם חיים אסור בישולם בשבת הוא מדרבנן.

..."ולענין דבר הנאכל כמו שהוא חי... ומעמא כיון דאיכא מאן דאכיל ליה הכי שוב לא מחייב על בישולו וכ"ש הדברים הנאכלין חיים לכל אדם.

פסיקה להלכה בשו"ע ובאחרונים

מרן בשו"ע סימן שיה' סעיף יד' פסק שיש איסור לבשל מים בשבת, ואפילו שמרן לא כתב זאת במפורש, נראה שלדעתו איסור הבישול במים הוא מהתורה, שהרי אסר אפילו להניח קיתון של מים במקום בו הם יכולים להתחמם לחום שהיד סולדת בו, מחשש שמא ישכח אותם ואכן הם יגיעו לחום שהיד סולדת בו, ואם איסור בישול מים בשבת הוא מדרבנן, הרי זו גזירה לגזירה³.

"מותר ליתן קיתון של מים או שאר משקים כנגד האש להפיג צנתן, ובלבד שיתנם רחוק מהאש בענין שאינו יכול להתחמם באותו מקום עד שתהא היד סולדת בו... אבל אסור לקרבו אל האש למקום שיכול להתחמם שתהא היד סולדת בו, ואפילו להניח בו שעה קטנה שתפיג צנתו, אסור כיון שיכול להתבשל שם..."

כך הבין בפשטות בדברי מרן בשו"ע בעל ה'משנה ברורה' כפי שכתב ב'שער הציון' בסימן שיה' ס"ק קיד':
..."משמע מסתימת הלשון דהוא דאורייתא, וגם כפרי מגדים בסעיף זה משמע דסכירא לה דהוא דאורייתא, וכן כתבו הגאון רבי זלמן והיי אדם"

³ אם כי אין זה מוכרח שהרי אפשר לומר שהכל הוא גזירה אחת.

שו"ת 'ביע אומר'

בשו"ת 'ביע אומר' חלק ד' אורח חיים סימן לד' סעיף טל' כתב שהעיקר לדינא שאיסור בישול במים הוא מהתורה, וכל שכן לדעת הספרדים, אשר נוקטים כדעת מרן את מה שכתב בשם הרדב"ז, כתב רק כאחד הסניפים להקל לגבי השימוש בדוד שמש בשבת:

"...ועל כל פנים, אף שהעיקר לדינא כדעת האומרים שהמבשל מים חייב מהתורה משום מבשל. וכ"ש לדין דנקטינן כמרן הש"ע (סי' שיח ס"ד) שאף בדבר שנתבשל כמאב"ד יש בישול מהתורה. והמשנה ברורה בבאה"ל שם הביא חבל נביאים דס"ל הכי. מ"מ יש מקום לצרף בנידון דנן לסניף בעלמא סברת האומרים שאין בבישול מים איסור תורה".

'ילקוט יוסף'

ב 'ילקוט יוסף' הלכות שבת חלק ג' עמוד קלד' הביא את שתי הדעות הנ"ל לגבי מקור האיסור בבישול המים, ופסק שהעיקר לדינא שבישול המים בשבת, אסור מהתורה.

"המחמם מים או חלב (בקמין) בשבת, עד שיגיעו לחום שהיד סולדת בהם, יש אומרים שאין בזה חיוב מן התורה משום מבשל, מאחר שהמים ראויים לשתותם, כמות שהן חיים, ולכן אינו אסור אלא מדרבנן. ויש חולקים וסוברים שאף במים וחלב יש חיוב מן התורה בבישולם, וכן עיקר לדינא"

סיכום גררי איסור בישול מים בשבת

איסור בישול מים בשבת הוא מהתורה, אולם בשעת דחק גדול, כגון לחולה שאין בו סכנה אפשר לסמוך על דברי הרדב"ז המקל, ולהחשיב את בישולם כאיסור מדרבנן. כמו כן אפשר לצרף דעת הרדב"ז כסניף להקל, כגון בדיון הלכתי לגבי שימוש במים מדוד שמש בשבת.

4 - ד' - פעולה המתחילה לפני שבת ונעשית בשבת

במשנה במסכת שבת יז: מובאת מחלוקת בית שמאי ובית הלל, בשאלה האם מותר להתחיל מלאכה בערב שבת באופן שתושלם מאלה בשבת.

"משנה. בית שמאי אומרים: אין שורין דיו וסמנים וכרשינין אלא כדי שישורו מבעוד יום, ובית הלל מתירין. בית שמאי אומרים: אין נותנין אונין של פשתן לתוך התנור אלא כדי שיהבילו מבעוד יום, ולא את הצמר ליורה אלא כדי שיקלוט העין, ובית הלל מתירין. בית שמאי אומרים: אין פורסין מצודות היה ועופות ודגים אלא כדי שיצודו מבעוד יום, ובית הלל מתירין..."

על פי המשנה בית שמאי אסרים להתחיל מלאכה בערב שבת, באופן שתושלם מאלה בשבת. ובית הלל מתירים. כנגמרא מסכת שבת יח. מבואר שיסוד מחלוקתם הוא: האם אדם מצווה על שביתת כליו בשבת. בית שמאי שאוסרים סבורים שאדם מצווה על שביתת כליו בשבת ובית הלל שמתירים, סוברים שאין אדם מצווה על שביתת כליו בשבת:

"והשתא דאמר רב אושעיא אמר רב אסי: מאן תנא שביתת כלים דאורייתא, בית שמאי היא ולא בית הלל. לבית שמאי, בין דקעביד מעשה בין דלא קעביד מעשה, אסור. לבית הלל, אף על גב דקעביד מעשה שרי".

לפי הכלל שבמחלוקת בית שמאי ובית הלל, הלכה כבית הלל, יוצא שלחכה אדם לא מצווה על שביתת כליו בשבת.

רמב"ם

כך נפסק להלכה שמותר להתחיל מלאכה בערב שבת והיא נעשית מאליה בשבת ברמב"ם הלכות שבת פרק ג' – א'.

"מותר להתחיל במלאכה מע"ש אעפ"י שהיא נגמרת מאליה בשבת, שלא נאסר עלינו לעשות מלאכה אלא

בעצמו של יום, אבל כשתעשה המלאכה מעצמה בשבת מותר לנו ליהנות במה שנעשה בשבת מאליו".

פסיקה להלכה בשו"ע

וכן פסק להלכה מרן בשו"ע באו"ח סימן רנב' סעיף ה', שמותר להתחיל מלאכה בערב שבת והיא נעשית מאליה בשבת והוסף שהמעם לכך הוא, שאין אדם מצווה על שביתת כליו:

"ומותר לפתוח מים לגנה והם נמשכים והולכים בכל השבת... והם מתגמרים מאליהם כל השבת ואפילו

מוגמר מונח ככלי, דאין אדם מצווה על שביתת כלים...".

מהאמור לעיל ניתן להסיק שמותר לערוך שעון שבת בערב שבת ולכוונו כך שיחבר זרם השמלי למכשיר שיבצע מלאכה בשבת. אם כן לענייננו, יהיה מותר לערוך שעון שבת מערב שבת שיפעיל את מדיח הכלים בשבת. להלן נביא התייחסות לנושא זה על פי ספרי שו"ת של הפוסקים האחרונים.

שו"ת 'אגרות משה'

משו"ת 'אגרות משה' חלק או"ח ד' סימן ס' עולה שאין להניח מאכל לא מבושל, על גבי פלאטה השמלית כבויה וכדומה מערב שבת, כדי שיתבשל בשבת באופן שהפלאטה תופעל בשבת עם שעון שבת, כשאחד מנימוקיו העיקריים הוא: בית הלל התירו רק במלאכות שהיובן נגמר בשעת עשיית האדם, כמו צידה – פרישת מצודות. אבל צליה, אפיה ובישול, שהחייב לא בא מיד עם פעולת האדם גם לדעת בית הלל חייב, אפילו אם התחיל מבעוד יום. והוסף טעם נוסף לאיסור והוא שבמעשה זה יש משום 'זילותא דשבת', שיעשו בה מלאכות, אף שהמלאכות אינן נעשות על ידי האדם מישראל.

שו"ת 'ציץ אליעזר'

גם משו"ת 'ציץ אליעזר' חלק ב' סימן ו' עולה שאין להניח מאכל לא מבושל, על גבי פלאטה השמלית כבויה וכדומה מערב שבת, כדי שיתבשל בשבת באופן שהפלאטה תופעל בשבת עם שעון שבת, כשאחד מנימוקיו העיקריים הוא: עפ"י דברי ה' אור שמח' על הרמב"ם, פרק ג' מהלכות שבת בית הלל התירו רק במלאכות שהיובן נגמר בשעת עשיית האדם, כמו צידה – פרישת מצודות. אבל צליה, אפיה ובישול, שהחייב לא בא מיד עם פעולת האדם גם לדעת בית הלל חייב, אפילו אם התחיל מבעוד יום. ועל פי שו"ת 'מחנה חיים' חלק ג' – כב' – אף שמותר להתחיל מלאכה לפני שבת באופן שהיא נגמרת בשבת, אסור לגרום שהתחלה וגם הגמר יהיו ביום שבת, מפני שאז זה נחשב כמתחיל בשבת ולא כמתחיל לפני שבת.

'חזון עובדיה'

הרב עובדיה יוסף בספר 'חזון עובדיה' שבת חלק א' בהלכות שהיה והטמנה סעיף יג', פסק להתיר להניח על פלטה השמלית שתופעל ע"י שעון שבת, תבשיל לח שרובו רוטב המבושל כל צורכו והוא צונק, כדי לחממו, אפילו בשבת עצמה, ומזה נלמד קל וחומר שיתיר את הנחתו מערב שבת.

סיכום לגבי פעולה המתחילה לפני שבת

אף שמותר להתחיל מלאכה לפני שבת באופן שהיא נגמרת בשבת, אסור לגרום שהתחלת המלאכה וגמר המלאכה יהיו ביום שבת, מפני שאז זה נחשב כמתחיל בשבת ולא כמתחיל לפני שבת. לכן אסור לכווין שעון שבת בערב שבת לביצוע מלאכה בשבת, אלא אם המלאכה החלה לפני שבת. ויש מתירים, לכווין שעון שבת בערב שבת לביצוע מלאכה בשבת, אפילו אם המלאכה תתחיל להיעשות בשבת.

5. ניתוח ובהינתן דרכי היתר

להלן ננתח ונבחן דרכי היתר לאיסורים האפשריים שהועלו בתחילת המאמר, בעניין הדחת כלים בשבת בעזרת 'מדיח כלים' המופעל באמצעות שעון שבת הם:

- א. בישול המים וחומרי הניקוי ושאריות המזון בשבת.
- ב. איסור משום 'מתקן מנא' בסגירת דלת 'מדיח הכלים'.
- ג. השמעת קול כגורם לזילותא דשבת או עובדין דחול.
- ד. איסור השמעת קול משום חשדא או כגורם לתקלה כלפי אחרים.

דרכי היתר בעניין בישול המים בשבת

בתחתית התא של 'מדיח הכלים' יש מיכל לאגירת מים. בהפעלת 'מדיח הכלים' מתחממים המים וחומר הניקוי שכמדיח לטמפרטורה הגבוהה יותר מהום שהיד סולדת בו, פעולה שאסור לעשותה בשבת משום מלאכת 'מבשל'. בפסקה שעסקה בנושא איסור הבישול במים, המסקנה היא שאיסור הבישול במים הוא מהתורה, ואפשר להקל ולהחשיב את בישולם כאיסור מדרבנן, בשעת דחק גדול, כגון לחולה שאין בו סכנה, ובוודאי שהשימוש במדיח כלים להדחת כלים בשבת אינו עונה על ההגדרה זו. כמו כן לא ניתן לטעון שאין בזה איסור משום מבשל, שהרי האדם לא צריך את המים, ובפעולת המדיח המים מתקלקלים ע"י חומרי הניקוי, מפני שהאדם בהחלט צריך את הימום המים, ומבלי לחממם הדחת הכלים לא תהיה איכותית, וזה דומה למחמם את המים לצורך רחיצה שאסורה בשבת מהתורה. אולם היות ואין מדובר בפעולה שנעשית בשבת עצמה, אלא הכל נעשה לפני שבת ורק הכלים מוכנסים למדיח בשבת עצמה. כמו כן הימום המים לא נעשה על ידי פעולת האדם באופן ישיר, אלא בדרך של גרמא, לכן אין זו סיבה לאסור את הדחת הכלים בשבת בעזרת 'מדיח כלים' המופעל על ידי שעון שבת, וזאת גם מבלי לצרף להיתר את דעת הפסקים הסוכרים שאיסור הבישול במים הוא מדרבנן.

דרכי היתר בעניין בישול חומרי ניקוי בשבת

כאמור לעיל בפסקה המתארת את מבנה 'מדיח הכלים', בהפעלת 'מדיח הכלים' מתחממים המים והחומר לניקוי הכלים המוכנס למדיח לטמפרטורה הגבוהה יותר מהום שהיד סולדת בו, פעולה שאסורה בשבת מהתורה משום מלאכת 'מבשל', כמו שפסק הרמב"ם בהלכות שבת פרק ט' הלכה ו', שהמסת דונג או חֶלֶב היא תולדת מבשל וחייב:

"המתין אחד ממיני מתכות כל שהוא או המחמם את המתכת עד שתעשה גחלת הרי זה תולדת מבשל, וכן

הממסם את הדונג או את החלב או את הזפת והכופר והגפרית וכיוצא בהם הרי זה תולדת מבשל וחייב, וכן

המבשל כלי אדמה עד שיעשו חרס חייב משום מבשל, כללו של דבר בין שריפה גוף קשה באש או שהקשה

גוף רך הרי זה חייב משום מבשל".

גם אם בתהליך יצורם עוברים חומרי הניקוי תהליך של בישול, לא ניתן להקל בזה בטענה שלכילי עלמא אין בישול אחר בישול ביבש, מפני שכלל זה מתייחס למאכלים שהגדרת מבשל לגבם הוא הכשרתם לאכילה על ידי האש או תולדות האש, ולא לדברים שאינם אוכל. ניתן לדייק זאת מהרמב"ם שהזכיר כלל זה רק בהלכות העוסקות בדברי מאכל ולא הזכירו במלאכת מבשל בדברים שאינם אוכל כנ"ל. וכמו שכתב בחיי אדם חלק ב' ג' הלכות שבת ומועדים כלל כ': "...ולכילי עלמא במתיך מיני מתכות אפילו מאה פעמים, הייב משום מבשל ולא שייך בזה אין בישול אחר בישול". אולם יש פתרון לבעיה זו, והוא להכניס את חומרי הניקוי ל'מדיח הכלים' לפני שבת, ואין לאסור משום גזירה שמא יכניס כהרגלו בשבת, מפני שאין לנו לגזור גזירות חדשות מדעתנו.

דרכי היתר בעניין בישול שאריות המזון בשבת

לכאורה יש מקום לאסור הדהת כלים בשבת בעזרת 'מדיח כלים' משום שעל הכלים שמוכנסים ל'מדיח הכלים' כדי להדיחם, יש שאריות מזון, שבמהלך פעולת המדיח הם מתחממים ומתבשלים על ידי המים החמים שבמדיח לטמפרטורה הגבוהה יותר מחום שהיד סולדת בו, פעולה שאסורה בשבת משום מבשל. אומנם חלק משאריות המזון כבר מבושל ולגביו אפשר להתיר עפ"י הכלל שאין בישול אחר בישול ביבש, אולם חלק מהשאריות, כמו שאריות סלט ירקות אינם מבושלים ולגביהם אין אפשרות להתיר עפ"י כלל זה.

אולם אפשר לומר שבישול זה הוא בגדר מלאכה שאינה צריכה לגופא, מפני תכלית הבישול היא להכשיר דבר לאכילה על ידי האש או תולדות האש, וכאן שאריות המאכל הולכות לאיבוד, ומלאכה שאינה צריכה לגופא לדעת רוב הפוסקים הראשונים, הו"ץ מהרמב"ם אסורה מדרבנן. האדם שמדיח את הכלים ב'מדיח הכלים' כוונתו לנקות את הכלים ובוודאי שאין כוונתו לבשל את שאריות המזון.

אם כן מדובר בפעולה שאינה מתכוונת שלא ניהא ליה כלל, שבאיסור מדרבנן שלדעת רוב הפוסקים מותרת, אפילו אם זה 'פסיק רישיה'. אפשר להוסיף על כך היתר על פי דברים שכתב בשו"ת החתם סופר חלק ב' (יורה דעה) סימן צב' שלהלן אשר הובאו בשו"ת ציץ אליעזר חלק יג' סימן מ' הדין בנושא עירוי מים רותחים על גבי שאריות מים שבכוס, ולפיהם האיסור על בישול בשבת הוא רק שצריך את הדבר המתבשל ועל כל פנים נשאר הוא בעולם.

"...ומכל מקום עניין בישול בשבת הוא שצריך להדבר המתבשל ועל כל פנים נשאר בעולם מה שאין כן

כשכלה והולך ואחר הבישול לא נשאר בידו מאומה אף על פי שמכל מקום בישל הדבר ההוא..."

אומנם לכאורה אין מקום להשוות עם דברי החתם סופר הנ"ל, מפני שבמדיח הכלים שאריות המזון אין כלות מן העולם. אולם היות והאדם אינו צריך את שאריות המזון המתבשלות, וגם הן נפגמות על ידי חומרי הניקוי, אפשר לראותם ככלות מן העולם ואין בזה מלאכה כלל, ואין לאסור משום כך, בפרט שהפעולה נעשית בדרך 'גרמא'.

דרכי היתר בעניין איסור משום 'מתקן מנא' בסגירת דלת 'מדיח הכלים'.

על גבי דלת 'מדיח הכלים' יש מנגנון מכני המשמש כאמצעי אבטחה לכך ש'מדיח הכלים' לא יתחיל לפעול כל עוד דלת המדיח פתוחה, זאת כדי למנוע את יציאת המים מהמדיח החוצה בעת הפעלתו. אם כן יוצא שכדי להפעיל את מדיח הכלים, לא די בחיבורו לזרם החשמל, אלא צריך גם לסגור את הדלת, דבר האסור לכאורה בשבת משום 'מתקן מנא'. אולם היות וסגירת דלת 'מדיח הכלים' מבוצעת לפני חיבורו לזרם החשמל על ידי 'שעון השבת', אפשר להקל ולהתיר משום שזו הפעולה בדרך 'גרמא' עפ"י דעת הפוסקים שפעולה המתבצעת לאחר שהיית זמן נחשבת לגרמא. כמו כן אם מבטלים את מנגנון האבטחה הנ"ל, אזי תהיה הפעלת 'מדיח כלים' בעזרת שעון שבת שכוון מערב שבת מותרת לדעת כולם, כמו כל מלאכה המתחילה בערב שבת ומסתיימת בשבת.

דרכי היתר לאיסור משום השמעת קול בשבת בזמן פעולת המדיח

כאמור לעיל בתלמוד הבבלי מסכת שבת דף יח. בסוגיה העוסקת בדין מלאכות המתחילות לפני שבת ומסתיימות בשבת מובא שאסור לתת חיטים לריחיים לפני שבת, אלא כדי שיטחנו מבעוד יום. נחלקו שם רבה ורב יוסף בטעם האיסור. לדעת רבה, האיסור הוא משום השמעת קול ומפרש רש"י שהשמעת הקול גורמת לזילות השבת: "מפני שמשמעת את הקול, ואוושא מילתא בשבת, ואיכא זילותא". ולדעת רב יוסף האיסור אינו משום השמעת קול, אלא משום שאדם מצווה על שביתת כליו, והלכה זו היא רק לפי דעת בית שמאי הסוברים שאדם מצווה על שביתת כליו, ולדעת בית הלל הסוברים שאדם לא מצווה על שביתת כליו מותר לתת חיטים לריחיים לפני שבת ויטחנו בשבת.

"...נתנו רבנן: פותקין מים לגינה ערב שבת עם השיכה, ומתמלאת והולכת כל היום כולו... אבל אין נותנין חמין לתוך הריחיים של מים אלא בכדי שיטחנו מבעוד יום. מאי טעמא? – אמר רבה: מפני שמשמעת קול. אמר ליה רב יוסף: ולימא מר משום שביתת כלים!... והשתא דאמר רב אושעיא אמר רב אסי: מאן תנא שביתת כלים דאורייתא – בית שמאי היא ולא בית הלל. לבית שמאי, בין דקעביד מעשה בין דלא קעביד מעשה – אסור. לבית הלל, אף על גב דקעביד מעשה – שרי..."

היות והמדיח משמיע קול בעת הפעלתו יש לברר האם להלכה נפסק כדעת רבה שחוששים להשמעת קול בשבת, או כרב יוסף שלא חוששים להשמעת קול. כמו כן גם אם ההלכה כרבה, יש לברר מהם גידרי האיסור משום השמעת קול והשפעת איסור זה על נושא הפעלת 'מדיח כלים' על ידי שעון שבת.

פסיקת הטור

בטור אורה חיים הלכות שבת סימן רנב' פסק להלכה כדעת רבה שאסור לתת חיטים לריחיים לפני שבת, אלא כדי שיטחנו מבעוד יום, משום השמעת קול שיש בה זילות לגבי שבת, זו תמצית לשונו: "...אבל אסור לתת חיטין לתוך ריחיים אלא כדי שיטחנו מבעוד יום כיון דאוושא מילתא טפי איכא זילותא דשבתא".

'בית יוסף'

ב'בית יוסף' בסימן רנב' הביא שנדון זה – האם הלכה רבה או כרב יוסף שנוי במחלוקת ראשונים, זו תמצית לשונו:

"...וכתבו התוספות (ד"ה והשתא) והרא"ש (סי' לג) שרבינו תם (ספר הישר תשובות סי' ו) פסק כרב יוסף והם דחו דבריו והעלו דהלכה כרבה וכן פסק ר"ח (בגליון יח): וכן דעת סמ"ג (ל"ת סה, יט עמוד ב') וסמ"ק (סי' רפב עמ' רפד) והתרומה (סי' רכא)... והרמב"ם לא הזכיר דין זה כלל ומשמע דסבירא ליה כרב יוסף דשרי ומשום הכי שתק מיניה... והריב"ש כתב בתשובה (סימן קנא)... ואעפ"י שהרי"ף בהלכות לא הכריע אפשר שבתשובה הסכים דהלכה כרב יוסף ועי"ל דמדבריו בהלכות... יש להכריע דסבירא ליה כרב יוסף מדכתב הכי ברישא ואידך סברא כתב בלשון איכא מאן דאמר. ולענין הלכה כיון שהרי"ף והרמב"ם ורבינו תם מתירים ועוד דמילתא דרבנן הוא הכי נקטינן אלא שבמקום שנהגו איסור אין להתירו:

פסיקת מרן להלכה בשו"ע

מרן בשו"ע בהלכות שבת סימן רנב' פסק להלכה כדעת רב יוסף, שמותר לתת חיטים לתוך ריחיים של מים, סמוך לחשיכה, מפני שאין חוששים להשמעת קול, וזו תמצית לשונו: "...וכן בוסר ומלילות שריסקן מבעוד יום מותרים המשקים היוצאים מהם, ומותר לתת חיטים לתוך ריחיים של מים, סמוך לחשיכה..."

פסיקת הרמ"א

לעומת זאת הרמ"א, פסק להלכה כרבה, וכתב שיש אוסרים ברחיים ובכל מקום שיש לחוש להשמעת קול, ושכך המנהג לכתחילה, אך במקום הפסד יש להקל.

"...ומותר לתת הטמם לתוך רחיים של מים, סמוך לחשיכה. הגה: ולא היישינן להשמעת קול, שיאמרו רחיים של פלוני טוהנות בשבת. ויש אוסרים ברחיים ובכל מקום שיש לחוש להשמעת קול (טור ותוספות והרא"ש פ"ק דשבת, וסמ"ג וסמ"ק וסה"ת והגה"מ פ"ו ותשובת מהרי"ו סימן ק"ל ואגור) והכי נהוג לכתחילה, מיהו במקום פסידא יש להקל...ומותר להעמיד כלי משקולת שקורין זייגע"ר מערב שבת, אף על פי שמשמיע קול להודיע השעות בשבת, כי הכל יודעים שדרכן להעמידו מאתמול (טור, ועיין לקמן סימן של"ח).

'בית יוסף'

מרב ב' בית יוסף' או"ח סימן שלח' הביא גם את מה שכתב ה'אגור' שאביו התיר לכווין מערב שבת שעון המשמיע קול בכל שעה ושעה על ידי משקולות ואין בזה איסור משום השמעת קול, זאת היות וכולם יודעים שהרגילות לתקן ולכווין שעון זה מלפני שבת.

"כתב האגור (סי' תקיט) שהשיב אביו ז"ל על זוג המקשקש לשעות עשוי על ידי משקולת שמותר להכניס ולערכו כדי שילך ויקשקש כל השבת משום דעיקר טעמא דריחיים של מים דאיכא מאן דאסר בפרק קמא דשבת (יח). משום דאושא מילתא היינו שיאמרו רחיים של פלוני טוהנין בשבת דסברי בשבת נתן בהם חיטים וטעם זה לא שייך כלל גבי זוג המקשקש שהכל יודעים שרגילים לתקנו בכל יום על יום שלאחריו ובאותו היום שהוא מקשקש אין מתקנין אותו כלל וכן יש לפסוק הלכה למעשה וכן עמא דבר עכ"ל:"

שו"ת 'אגרות משה'

על פי זה בשו"ת 'אגרות משה' אורח חיים חלק ג' סימן נה' העלה סברה שמתוך כך שמרן בבית יוסף ציין שטעם ההיתר בשעון המשמיע קול הוא משום שהרגילות להפעילו מלפני שבת, יש ללמוד שגם מרבן יסכים שיש איסור משום השמעת קול, בדברים שאין רגילות להפעילם לפני שבת.

"והובא טעם זה בב"י או"ח סוף סימן של"ח בשם האגור. ומשמע מהא דהביא גם המחבר היתר דזוג המקשקש לשעות דמותר לערכו להכניס מבעו"י בסימן של"ח סעיף ג', שרק ברחיים התיר לתת הטמם סמוך לחשיכה משום דכל השומעין הטחינה יודעין שנשמע ממה שנתנו בערב שבת שהרי נתן סמוך לטחינה, ורק בזה פליג ר' יוסף ארבה, שאף שיש שיחשבו בנתן הרבה הטמם ונמשך טחינתם שעה כשישמע בסוף השעה שנתן עתה החטים אם לא היו בתחלת הטחינה שהותחל מבעו"י, שמטעם זה אסר רבה, מתיר ר' יוסף משום דכיון שהוא דרך הטחינה אין טעם להחשד, אבל בהשמעת קול כה"ג דנשמע גם ההתחלה בשבת ואין הדרך כלל להעמיד בזמן קודם סובר המחבר שגם ר' יוסף מודה שאסור לכן הוצרך לכתוב שלאעמיד זוג המקשקש לשעות מותר שהוא מטעם האגור שהביא בב"י מחמת שהדרך לתקנו בכל יום על יום שלאחריו.

אולם סברה זו שהביא בשו"ת 'אגרות משה' אינה מוכרחת משום שמלשון ה'אגור' עולה שכוונתו לומר שגם מי שפוסק כרבה ואוסר ברחיים משום השמעת קול, יתיר בשעון מפני שלכולם ברור וידוע שמפעילים אותו לפני שבת ואין חשש שיאמרו שבשבת הפעילו. הבית יוסף שפוסק בעניין זה כרב יוסף לא זקוק לטעם זה, אך כדרכו כשמצטט דברי פוסק מצטט הוא את דבריו ואת טעמו, אפילו שלשיטתו טעם זה לא נצרך.

הדבר ברור שהאיסור משום השמעת קול בעניין זה, אינו קשור לגזירת הו"ל שמא יתקן כלי שיר המובאת בגמרא במסכת ביצה דף לו: "ולא מטפחין ולא מספקין ולא מרקדין – גזרה שמא יתקן כלי שיר", שהרי בוודאי הקולות העולים מהריחיים אינם קולות של נגינה וזמר שיביאו את האדם לתקן כלי שיר, ובפרט שהגמרא במסכת עירובין דף קד. מעלה סברא שעצם הולדת הקול אסורה בשבת ודוחה אותה ומעמידה שהגזירה שמא יתקן כלי שיר היא רק בקולות שיכולים להביא את האדם לתקן כלי שיר.

"עולא איקלע לבי רב מנשה, אתא ההוא גברא טרף אבבא. אמר: מאן האי? ליתחל גופיה דקא מחיל ליה לשבתא. אמר ליה רבה: לא אסרו אלא קול של שיר...איתביה: המשמר פירותיו מפני העופות ודלעיו מפני החיה – משמר כדרכו בשבת, ובלבד שלא יספק ולא יטפה ולא ירקד כדרך שהן עושין בחול. מאי טעמא – לאו דקמוליד קלא, וכל אולדי קלא אסיר! – אמר רב אחא בר יעקב: גזירה שמא יטול צרור..."

אם כן מהו טעם האיסור לדעת הסוברים שאסור להשמיע קול בשבת? בפוסקים מוצאים יש שתי סיבות אפשריות לאיסור זה. א. בהשמעת הקול יש משום 'זילותא דשבת'. ב. שמיעת הקולות העולים מהריחיים תעלה חשד אצל השומעים שהריחיים הופעלו בשבת. מלשון הטור בסימן רנב' שהובאה לעיל: "...אבל אסור לתת חיטין לתוך ריחיים אלא כדי שיטחנו מבעוד יום כיון דאושא מילתא טפי איכא זילותא דשבתא", ברור שלדעתו טעם האיסור הוא משום שבהשמעת הקול יש משום 'זילותא דשבת'. אולם מלשון הרמ"א בסימן רנב' שהובא לעיל, הן בעניין הריחיים והן בעניין משקולות השעון (זייגע"ר) עולה שלדעתו האיסור בהשמעת קול, אינו מהטעם של 'זילותא דשבת', אלא מחשש שמיעת הקולות העולים מהריחיים תעלה חשד אצל השומעים שהריחיים הופעלו בשבת. אבל נראה שאין לאסור להפעיל 'מדיח כלים' בעזרת שעון שבת מהטעם של השמעת קול שיש בה משום 'זילותא דשבת' או משום החשד שמא המדיח הופעל בשבת, מפני שהמעטפת של מדיחי הכלים כוללת חומר לבידוד רעשים, ולכן כשמדיח הכלים פועל, קולו לא נשמע למרחוק, וכבר כתב בשו"ת 'איגרות משה' חלק אורח חיים חלק ד' סימן ע' אות ו' שאם קולו של שעון מעורר נשמע רק בחדר בו נמצא השעון ולא נשמע לשאר בני הבית הנמצאים בחדרים אחרים, וקל וחומר שלא נשמע לאנשים הנמצאים בחוץ, אזי אין בזה איסור משום השמעת קול.

"העמדת שעון מעורר בערב שבת שיצלצל בשבת – לענין להעמיד שעון שיש בו דבר המצלצל לפני שבת על הזמן שיצלצל שבת בבקר כדי שיעירו לזמן התפילה, הנה אם הוא קול כזה שלא נשמע אלא בחדרו שהוא לעצמו אין בזה איסור. אבל אם נשמע גם חוץ מהדרו שנשמע להרבה הלנים בביתו וכל שכן כשנשמע לחוץ אסור מצד גזירת השמעת קול דנתינת חטין לתוך רחים של מים כשיטחנו בשבת כדאמר רבה הטעם בשבת דף י"ח ע"א דאושא מלתא, ואיפסק ברמ"א אורח חיים סימן רנ"ב ס"ה..."

כמו כן, יש להוסיף שקולו של 'מדיח כלים' שכשהוא פועל אינו גבוה יותר מקולו של מאוורר, מזגן אוויר או מקרר כאשר הם פועלים וכמו שהפוסקים לא אסרו את השימוש בהם בשבת משום השמעת קול, אין לאסור את השימוש במדיח כלים משום השמעת קול.

6. מסקנות וסיכום

בתחילת המאמר הועלו האיסורים לכאורה שיש בהדחת כלים בשבת ע"י 'מדיח כלים' המופעל עם שעון שבת והם:

- א. בישול המים וחומרי הניקוי ושאריות המזון בשבת.
- ב. איסור משום 'מתקן מנא' בסגירת דלת 'מדיח הכלים'.
- ג. השמעת קול כגורם לזילותא דשבת או עובדין דחול.
- ד. איסור השמעת קול משום חשדא או כגורם לתקלה כלפי אחרים.

בסיכום ההלכתי בנושא זה לגבי סעיפים א' וב' נבחנו בשני מצבים:

1. מצב בו מנגנון האבטחה האחראי לכך ש 'מדיה הכלים' לא יפעל, כל עוד דלת המדיה פתוחה מנוטרל.
2. מצב בו מנגנון האבטחה האחראי לכך ש 'מדיה הכלים' לא יפעל, כל עוד דלת המדיה פתוחה אינו מנוטרל.

מצב בו מנגנון האבטחה מנוטרל

במצב בו מנגנון האבטחה מנוטרל, פשוט שאין כל איסור להדיח כלים על ידי 'מדיה כלים' המופעל באמצעות שרון שבת, משום שבמצב זה מלבד הכנסת הכלים למדיה שנעשית בשבת והיא פעולה שמותרת בשבת, שאר הפעולות, ובכללם הכנסת חומרי הניקוי למדיה וכיוון 'שרון השבת' נעשות לפני שבת, ולכן אין איסור כלל בכישול המים, חומרי הניקוי ושאריות המזון בשבת, כמו שאין איסור כלל בפעולה שהחלה לפני שבת ומסתיימת בשבת. כמו כן, במצב זה אין איסור משום 'מתקן מנא' בסגירת דלת 'מדיה הכלים', משום שסגירת הדלת בפועל אינה משפיעה כלל וכלל על פעולת המדיה, וברגע שהמדיה יחובר לחשמל ע"י 'שרון השבת', הוא יפעל ללא תלות בדלת.

מצב בו מנגנון האבטחה אינו מנוטרל

במצב בו מנגנון האבטחה אינו מנוטרל, פעולת המדיה קשורה בקשר ישיר עם סגירת דלת המדיה, כלומר גם אם 'מדיה הכלים' יחובר לזרם החשמל על ידי 'שרון השבת' הוא לא יתחיל לפעול, כל זמן שהדלת פתוחה. אם כן סגירת דלת המדיה בשבת היא המאפשרת את הפעלת 'מדיה הכלים' ולכן במצב זה לכאורה יש לאסור להדיח כלים על ידי 'מדיה הכלים' המופעל באמצעות שרון שבת, משום שכישול המים וחומרי הניקוי ושאריות המזון בשבת, נעשה כתוצאה מסגירת דלת המדיה, וכן משום שבסגירת דלת 'מדיה הכלים' יש משום 'מתקן מנא'. אולם גם במצב זה יש מקום להתיר להדיח כלים על ידי 'מדיה הכלים' המופעל באמצעות שרון שבת, מפני שהכנסת חומרי הניקוי למדיה וכיוון 'שרון השבת' נעשו לפני שבת, ואפילו שהפעלת 'מדיה הכלים' תלויה בסגירת דלת המדיה, הפעלת 'מדיה הכלים' ע"י 'שרון השבת' נעשית בפועל רק כעבור זמן אחר סגירת הדלת, שלדעת פוסקים רבים זה נחשב כפעולה בדרך 'גרמא' המותרת במקום צורך. היתר זה נכון הן לגבי כישול המים, חומרי הניקוי ושאריות המזון בשבת, והן לגבי החשש האיסור לכאורה משום 'מתקן מנא' בסגירת דלת 'מדיה הכלים'. לגבי האיסור לכאורה שיש בכישול המים, אפשר לצרף להיתר גם את דעת הפוסקים הסבורים שאיסור הכישול במים הוא מדרבנן ואם כן פעולה בדרך גרמא באיסור מדרבנן מותרת. ולגבי החשש משום כישול שאריות המזון, אפשר לצרף היתר נוסף, והוא שהאדם אינו צריך כלל את שאריות המזון המתבשלות, והן נפגמות ע"י חומרי הניקוי, לכן אפשר לראותם ככלות מן העולם ואין בזה מלאכה כלל, ואין לאסור משום כך, בפרט שהפעולה נעשית בדרך 'גרמא'.

לגבי האיסורים לכאורה שבסעיפים ג' וד', בין אם מנגנון האבטחה מנוטרל ובין אם אינו מנוטרל, אין לאסור משום השמעת קול בשבת בזמן פעולת המדיה. לספרדים ועדות המזרח, הדבר פשוט שהרי מרן בשו"ע לא אסר פעולות המתבצעות בשבת משום השמעת קול. גם לאשכנזים אין לאסור, מפני שקולו של 'מדיה כלים' בפעולה אינו גבוה מקולו של מאוורר, מזוג אוויר או מקרר שפועלים. וכמו שלא אסרו את השימוש בהם משום השמעת קול, כך אין לאסור את השימוש במדיה כלים המופעל ע"י שרון שבת המכוון לפני שבת, משום השמעת קול.

סיכום: במצב בו מנגנון האבטחה מנוטרל, פשוט שאין כל איסור להדיח כלים בשבת על ידי 'מדיה כלים' המופעל באמצעות 'שרון השבת', אך יש להקפיד להכניס את חומרי הניקוי למדיה לפני שבת. במצב בו מנגנון האבטחה אינו מנוטרל, המקילים להדיח כלים בשבת על ידי 'מדיה כלים' המופעל באמצעות שרון שבת, יש להם על מה לסמוך, אך עליהם להקפיד להכניס את חומרי הניקוי למדיה לפני שבת.

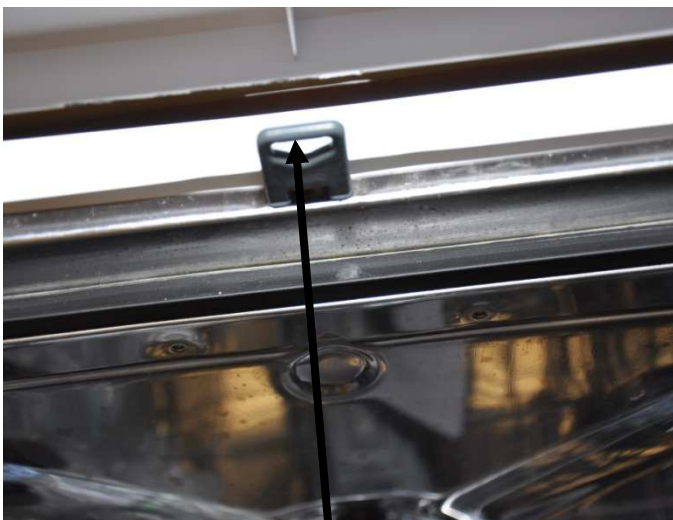
נספח תמונות

מדריח כלים לפני סגירה

מדריח כלים פתוח

פיץ אבטחה

השקע לכניסת פיץ אבטחה